

Självskador och självmord bland barn och unga – en sammanställning

Journalisten Maria Leijonhielm

Inledning

Risken att ett barn under 18 år dör för egen hand är tre gånger så stor som att det skulle omkomma i en trafikolycka. Det är en djup tragedi på flera plan: för de unga som valt döden, för familjen, släkt, vänner och alla andra som blir kvar med förtvivlan, frågor och skuldkänslor.

I ett större perspektiv är en ung människas självmord också ett tecken på att det samhälleliga skyddsnetet inte förmått fånga upp en av sina allra mest skyddslösa och utsatta. De senaste decennierna självmordsfrekvensen hos den vuxna befolkningen i Sverige minskat. Bland barn och ungdomar är den oförändrad eller något förhöjd. Varje år tar ungefär 50 personer under 19 år sitt liv i Sverige. Det beräknas att 10 gånger fler – alltså 5000 – försöker och att ytterligare tio gånger fler – 50 000 – har allvarliga självmordstankar. Samtidigt som självmordsnivån bland unga tycks konstant ökar rapporterna om självskadande beteenden, i synnerhet om flickor som skär sig.

Det är möjligt att beteendet har varit lika vanligt tidigare, men då inte uppmärksammas. Så var det t ex med anorexi och bullemi när de formerna av självdestruktivt beteende hamnade i fokus bland forskare och i massmedia i början av 90-talet. Vara som det vill med den saken.

Det viktiga är att minimera risken för att unga människor känna sig så ensamma och övergivna så de väljer att skada sig själva eller till och med att dö. Samstämmig forskning visar att det är lätt att urskilja flertalet av de barn och ungdomar som befinner sig i farozonen för att göra sig själva illa. Det finns dessutom kunskap om vad som bör göras när en ung människa tappat livslusten. Det är oacceptabelt att den kunskapen inte används i någon högre grad. Men ju större barngrupper på dagis, fritids och skola, ju färre antal skolsköterskor, kuratorer och annan elevvårdande personal, desto större är risken att ingen uppmärksammar varningstecknen. Ju mindre resurser inom kommun och landsting, desto större risk att unga människor som mår dåligt inte får den professionella hjälp och den kontinuitet i vårdkontaktarna de behöver och har rätt till.

En självdestruktiv handling kan betraktas som ett rop på hjälp när ångesten, depressionen och känslan av övergivenhet har blivit så stor så att den inte längre går att härbärgera. Det som allra bäst hjälper en ung förtvivlad människa att lyfta blicken mot livets

möjligheter är känna sig sedd och förstådd – att ha någon att tala med. Den personen saknas alltför ofta.

Syftet med den här sammanställningen är att ge en bild av dagsläget avseende de självdestruktiva beteendena självskada, självmordsförsök och självmord. Den fokuserar på förekomst, riskgrupper, riskfaktorer och preventivt arbete.

Inget har hänt

Reflektioner kring en ”gammal” bok om unga människors självmord och självmordsförsök.

I min hand kom en bok som första gången gavs ut 1976 med titeln *Too Young to die* av Francine Klagsbrun, redaktör och psykiatriförfattare. Den översattes 1981 till svenska och utgavs med titeln – *För ung för att dö – Om självmord bland ungdom* (AWE/Gebers)

Min första reaktion efter att ha läst de första sidorna var: Men står tiden still? Författarinnan startar med några vinjetter kring hur hon bemötts när hon berättade om arbetet med den nya boken om självmord. En tonårsmamma hade uttryckt; *Tror ni inte att det finns vissa ämnen man helst borde tala tyst om? Varför skall man sätta idéer i huvudet på ungdomarna?* Samma kommentarer kan jag idag få när jag för lärare beskriver hur viktigt det är att tala om att alltför många ungdomar visat olika former av självmordshandlingar.

Boken vänder sig tonåringar och unga människor, föräldrar och lärare samt i övrigt intresserade. I boken vävs fallbeskrivningar samman med exempel på myter kring självmord, t.ex. *”Alla som försöker ta sitt liv måste vara vansinniga”, ”Ingenting kunde ha hejdat henne då hon väl hade beslutat sig”, ”Det förvånar mig inte att hon har tagit sitt liv. Självmord ligger i familjen”.*

Författaren diskuterar och förklarar det felaktiga i dessa föreställningar t.ex. att självmord i vissa familjer är ödesbestämda. Däremot konstaterar hon att vissa psykologiska skeenden kan resultera i fler självmord inom samma familj.

På motsvarande sätt understryker hon att man inte kan väcka tankar på självmord genom att tala om det, tankarna finns redan. Det viktiga är att dra fram dem i ljuset och tala öppet om dem. Hon menar att myter och ”mystik” kring ämnet skymmer den kunskap som faktiskt finns vilket hindrar allmänheten att på ett förnuftigt sätt handskas med detta problem.

Då liksom i dag var självmordet den vanligaste dödsorsaken bland tonåringar. Flera fallbeskrivningar i boken tar upp bristen på kommunikation mellan ungdomarna och deras föräldrar eller snarare deras olika sätt att kommunicera. Ungdomar behöver närhet till föräldrarna samtidigt som de skall frigöra sig ifrån dem. Detta kan leda till beteenden som lätt kan misstolkas. Föräldrar kanske låter sin tonåring vara ifred när han eller hon som allra mest behöver dem. En del lämnar brev efter sig. De talar tydliga språk "Om någon hjälpt mig, hade jag inte behövt göra detta".

Författarinnan beskriver stegen i självmordsprocessen som ett kontinuum med upp- och nedgångar och ofta flera självmordsförsök före det fullbordade självmordet. I hela detta spektrum ger den självmordsbenägna unga människan många meddelanden och tecken genom handlingar eller tal.

Ett avsnitt handlar om vad man kan göra när självmordshandlingar blir tydliga.

Om en ung människa talar om sitt förestående självmord och kräver att kamraten skall vara tyst, bör den senare ändå uppmuntras att bryta ett tystnadslöfte. Det är största ansvaret en kamrat har i varje situation som har med självmord att göra är att bevara liv, även om det skulle ske på bekostnad av vänskap.

Det känns sorgsamt att läsa boken, som snart är 30 år gammal. Inget tycks ha hänt i inställningen till självmord. När skall alla äntligen förstå att självmord inte framkallas av att vi pratar om det, utan när vi tigger om det? Ångesten och rädslan hos en ung människa bekräftas och förvärras om hon möts av de vuxnas tystnad och undanlidande.

Britta Alin Åkerman, professor i pedagogik

Att förebygga psykisk ohälsa och självmord bland skolelever

”Hej!

Jag är en tjej, 17 år gammal. För lite över fem månader sedan så dog en nära vän till mig i en olycka. Mitt humör har gått upp och ner sedan dess, men det går inte en dag utan att jag tänker på honom. Jag gråter väldigt ofta och ibland gör det så ”ont” i mig att jag inte vet vart jag ska ta vägen. Jag är rädd för att jag inte ska kunna kontrollera mig när detta händer. Jag får lust att kasta saker omkring mig, och förra gången det gjorde så ont i mig så skar jag mig i armen med ett rakblad. Det hjälpte, jag fick i alla fall något annat att tänka på. Jag vet att det inte är så smart gjort men nu har jag gjort det så fort jag känner att det ”onda” kommer över mig igen. Mina föräldrar vet inget och jag vill inte att dom ska veta något, kuratorn på min skola var jag i kontakt med (en gång) när min vän dog, och henne gillar jag inte. Vad tror du? Behöver jag söka hjälp eller är jag normal?”

Så lyder ett av de många brev och samtal som kommer till Nationellt centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa (NASP). Det vittnar om den utsatthet, förtvivlan och ångest som många unga människor känner i sina liv. Det kan vara direkt livsavgörande att vi tar dessa rop på hjälp på största allvar och agerar snabbt. En tidig upptäckt och behandling av barn och ungdomar som befinner sig i riskzonen för självmordshandlingar är en av de absolut viktigaste aspekterna vad gäller självmordsprevention.

Förekomst

Självmord och självmordsförsök utgör ett mycket stort folkhälsoproblem och det blir större ju längre ner i åldersgrupperna man går. I Sverige är självmord den vanligaste dödsorsaken bland män i åldrarna 15–44 år och den näst vanligaste för kvinnor i samma åldersgrupp.

Det som oroar särskilt mycket är att det enligt enkätundersökningar från Uppsala, Stockholm och Göteborg är så många som 8 procent av flickorna och 4 procent av pojkarna som uppger att de någon gång försökt ta sitt liv. Vid noggrannare psykologiska och psykiatriska intervjuer sjunker dock dessa siffror till omkring hälften, beroende på att man i dessa intervjuer tillämpar en mer stringent terminologi vid klassificering av självdestruktiva beteende och suicidala tankar. Forskare skiljer strikt mellan självupplevd och faktiskt handling. Ungdomar med mycket starka självmordstankar

upplever dock ofta att de verkligen försökt ta sitt liv, trots att det stannat vid tankar om detta.

Även om man utgår från den striktare definitionen av vad ett självmordsförsök innebär så är talen alltför höga. Vi vet också att självmordsförsök banar väg för självmord senare i livet om man inte i tid hjälper dessa ungdomar att finna strategier för att hantera sina livssvårigheter.

Flera undersökningar har visat att omgivningen ofta blundar för den suicidala kommunikationen från förtvivlade ungdomar.

Det finns en oroväckande samstämmighet mellan självmordsnära unga människor som har svårt att på ett adekvat sätt uttrycka sin desperation och vuxna som inte vill se den.

Självmord går att förebygga

Om man i tid upptäcker och behandlar de ungdomar som lider av depressioner, missbruk och psykoser kan man förebygga både självmordsförsök och självmord.

Självmordsprevention förutsätter ett brett angreppssätt som bygger på tvärvetenskapliga ansatser. Förutom psykiatrisk kompetens krävs insikt om existentiella och psykosociala komponenter, vilka är viktiga inslag i den suicidala processen.

Den ömsesidiga kommunikationen mellan den självmordsnära unga personen och dennes omgivning är av avgörande betydelse för hur den suicidala processen utvecklas. Önskan att få hjälp är hos de flesta ungdomar betydligt starkare än önskan att dö.

Utvärderingen av det självmordspreventiva projekt som NASP bedriver i några skolor i norra Stockholm visar att antalet självmordsförsök bland unga människor minskar om ungdomar får lära sig att verbalt hantera sina känslor och tankar. Erfarenheter från liknande projekt utanför Sverige pekar i samma positiva riktning.

Psykofarmaka

Sedan SSRI-preparaten introducerades på marknaden i början av 90-alet har förskrivningen av antidepressiva läkemedel ökat lavinartat. De senaste åren har ökningen varit störst bland unga kvinnor.

Meningarna är delade om huruvida det är rekommendabelt att behandla unga människor med antidepressiva läkemedel.

Utan tvekan är medicinering till stor hjälp i många fall, men dessa måste alltid användas i kombination med samtal, psykoterapi eller andra terapeutiska metoder.

Mediciner kan visserligen ställa till rätta de funktioner i hjärnan som hamnat i obalans på grund av långvarig stress, men de psykosociala problemen går inte att medicinera bort.

”Jag blev ordinerad Cipramil mot depression när jag var 16 år, och då över telefon av en läkare jag aldrig hade träffat.

Slutade äta medicinen efter 3 år på eget bevåg pga. biverkningarna läkarna sa att jag inbillade mig! b.l.a. yrsel, illamående, allmänt monotont livssyn och kraftigt nedsatt sexlust.”

Hotbild

Tillgängliga data visar att den upplevda ohälsan – i synnerhet den psykiska – har ökat i de yngre åldersgrupperna under den senaste 10-årsperioden. Man uppskattar att uppemot 10 procent av våra barn och ungdomar har någon form av psykiska problem. Till de hårdast drabbade hör ungdomar i socialt och ekonomiskt utsatta storstadsområden, många av dem med invandrarbakgrund. Ett stort hot är tendensen till ökad alkoholkonsumtion i alla åldersgrupper. Enkätundersökningar som gjorts på skolor visar att det kan finnas ett samband mellan den ökade konsumtionen av alkohol och andra droger och ett ökat antal självmord och självmordsförsök.

Att förebygga självmord och självmordsförsök hos skolelever:

De flesta självmordsnära personer är in i sista stund mycket ambivalenta och osäkra på om de vill leva eller dö. Därför kan omgivningens reaktioner vara avgörande för om en person drivs vidare i självmordsprocessen eller om den väljer livet.

Att bilda samarbetsgrupper – s.k. team – bestående av lärare, skolläkare, skolsköterskor, skolpsykologer och annan skolpersonal som har en grundläggande kunskap om hur man kan förebygga psykisk ohälsa har visat sig vara en bra modell för att planera och genomföra självmordspreventiva åtgärder i skolan.

Det är av avgörande betydelse att utbilda lärare och annan skolpersonal i dessa frågor.

Skolan bör ha ett nära samarbete med barn- och ungdomspsykiatri (BUP), ungdomsmottagningar, socialtjänst och andra

relevanta organisationer och myndigheter utanför skolan för att i tid kunna ge hjälp till de ungdomar som är i behov av sådan.

FALL:

Stefan, 17 år, ville gå på estetisk linje på gymnasiet. Han ville syssla med sin musik, måla eller kanske spela teater. Men efter heta diskussioner följer han sina föräldrars uppmaning och söker in på en teoretisk linje. Höstens studier går skapligt men Stefan är ofta tvär, irriterad och otillgänglig. Ber sina föräldrar "dra åt helvete" och slänger i dörrar. Under vårterminen skolkar Stefan upprepade gånger, går inte ur sängen på morgonen. Vänder ansiktet mot väggen. Sover mycket. Stefan mor blir orolig och får efter flera veckor och mycket tjat Stefan att följa med till husläkaren, som vidarebefordrar honom till barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen. På BUP anser man att Stefan visar tecken på depression, men Stefan vill inte ha någon medicin och vill inte "prata" med någon. Så det blir ingen fortsättning på kontakten. Veckorna efter läkarbesöket går Stefan till skolan, men har snart en hög skolfrånvaro igen.

Efter flera långa samtal enas familjen om att Stefan kanske bör gå den estetiska linjen trots allt. Men för att kunna hoppa in årskurs två måste han gå vissa kompletterande kurser under sommaren. Stefan säger att han gärna gör det.

En fredagskväll vid midsommartid går han med sin bästa kompis till en fest hos några polare. Klockan tre på natten hör Stefan mamma, som legat vaken av oro, att han kommer hem. Men när hon vaknar på lördagsmorgonen är han inte hemma och kommer inte hem på hela dagen. Stefan föräldrar söker upp sin sons kompisar och man går ut och letar. På morgonsidan finner Stefans far sin son död på marken nedanför ett hopptorn.

Senare får Stefan föräldrar veta att han flera gånger den våren talat med sin kompis om självmord, men fått denne att dyrt och heligt lova att inte säga någonting till Stefans föräldrar.

Risikfaktorer och risksituationer

Varje ung människas växande och mognad är nära sammanflätat med det sociala och kulturella sammanhang hon föds in i. Barn och ungdomar som saknar detta sammanhang, eller har svaga sociala och kulturella rötter, uppvisar tydliga tecken på identitetsstörningar och har ofta svårt att lösa konflikter. I stressfyllda situationer kan detta resultera i ett självdestruktivt beteende i form av självmordsförsök eller självmord.

FALL:

För några månader sedan gjorde Jonas ett allvarligt självmordsförsök. Lyckligtvis fann hans flickvän honom i tid och efter magpumpning och ett par dagars sjukhusvistelse flyttar Jonas hem till sin förälder för att få lite ordning på sitt liv. Han är nedstämd, får då och då ångest-anfall och får antidepressiv medicin. Med flickvännen talar Jonas ständigt om att ta livet av sig. Han läggs in för slutenvård på psykiatrisk klinik. Hans mamma Berit pratar med honom på telefon varje dag och tycker att han låter lugnare.

Hon anstränger sig för att leva ett vanligt liv och står och skalar potatis när telefonen ringer. Det är överläkaren som utan omsvep säger att Jonas är död. Berit blir förbannad, hon har ju just talat med honom.

Hon och hennes man åker till sjukhuset där de får att Jonas sprungit ut från avdelningen och kastat sig framför en bil. Han dödades omedelbart. Jonas kom till sina svenska föräldrar från Syd-Amerika, knappt fem månader gammal. Längre vaf han stolt över sitt indianska ursprung.

Som tjugoåring var han kortvuxen med rakt grovt blåsvart hår, mörk hy och mörkt brunsvarta ögon. För sina föräldrar var Jonas självklart svensk och deras son, för kompisarna var han en vanlig, ibland cool typ, men ute på stan blev han en svartskalle. Det var inte självklart att han släpptes in på restauranger och pubar. Han var inte invandrare, inte svensk men ändå svensk.

Att avvika från de könsmässiga och sexuella normer som gäller i samhället i stort har också visat sig vara en riskfaktor för självmordsbeteende.

Destruktiva familjemönster och negativa livserfarenheter har stor inverkan på ungdomars fortsatta liv och utveckling. Vanliga tecken på att en familj fungerar dåligt är när det förekommer alkohol- och drogmissbruk, psykiska sjukdomar eller psykiska störningar hos föräldrarna, våld och övergrepp, tidigare fall av självmord eller självmordsförsök, dålig omvårdnad av barnet, dålig kommunikation mellan familjemedlemmarna, mycket höga eller mycket låga förväntningar på barnet, ständiga gräl och konfliktfylld skilsmässa eller separation mellan föräldrarna. Undersökningar visar att unga, självmordsnära människor ofta kommer från familjer med mer än ett av ovanstående problem, där vart och ett av dessa ökar risken för självmordsbeteende.

Vissa personlighetsdrag, som att snabbt skifta i stämningsslag eller att lätt känna sig besviken och kränkt förekommer hos de flesta i ungdomsåren. I kombination med *någon form av psykisk*

störning eller sjukdom är dessa egenskaper förknippade med ökad risk för självmordsbeteende.

Självmordsbeteende är även överrepresenterat hos barn och ungdomar som lider av *depressioner, olika typer av ångesttillstånd, ätstörningar och alkohol- och drogmisbruk*. Även om få barn och ungdomar lider av allvarliga psykiska sjukdomar, som schizofreni eller manodepressivitet, är självmordsrisken mycket hög hos de som har en psykos.

FALL:

Annika är 16 år och har tre äldre systrar. En morgon går hon inte till skolan, utan tar istället tunnelbanan in till T-centralen. Där hoppar hon ned från perrongen och går in i tunneln. Med täckjackans kapuschong neddragen över huvudet och kramande sitt gosedjur står hon på spåret och inväntar tåget som kör över henne. Några timmar senare dör hon på ett operationsbord på Sabbatsbergs sjukhus. Tågföraren är svårt chockad och långtidsjukskrivs någon månad senare med diagnosen posttraumatiskt stressyndrom.

I ett försök att förstå påminner sig mellansystemen att Annika verkat tyst och nedstämd vid några tillfällen den senaste tiden. Hon hade skolkat ifrån deras gemensamma fotbollsträning ett par dagar före sin död, vilket var olikhet för henne. Dagen före Annikas död bestämmer sig den äldsta systemen att prata med henne, för att ta reda på om något särskilt har hänt. Men ingen anar hur bråttom det är och att Annikas nedstämdhet och förändrade uppförande är livshotande. Dagen därpå är Annika död.

Vems fel var det? Vad var det man inte förstod? Hur kunde det hända? Det tar familjen flera år att hämta sig ifrån chocken och förlusten av Annika och att hantera sin skuld känslor.

Att tidigare försökt ta sitt liv är i sig en betydande riskfaktor vad gäller fullbordat självmord. En tredjedel av dem som slutligen tar sitt liv har tidigare gjort ett eller flera självmordsförsök. I åldersgruppen 15 till 19 år upprepar 15 procent sitt självmordsförsök inom ett år. Detta tyder på att dessa ungdomar inte fått den hjälp de behöver.

En tydlig sårbarhet och mottaglighet för stress observeras ofta hos självmordsnära barn och ungdomar. Denna sårbarhet gör det svårt för individen att hantera besvikelser och negativa upplevelser på ett konstruktivt sätt.

Separationer, en nära anhörigs död, oro i familjen, mobbning, misslyckanden i skolarbetet och allvarlig fysisk sjukdom är exempel på negativa händelser och situationer som kan utlösa självmordsförsök eller självmord hos känsliga barn och ungdomar.

FALL:

Sofie började mobbas i årskurs 6 när hon kom som ny elev till skolan. Tidigare hade hon varit en duktig elev, men sackade nu efter med skolarbetet. Hon stannade oftare och oftare hemma. Sofies mor försökte flera gånger, utan resultat, att få skolledningen att ingripa.

Sofies sista höst var fylld av trakasserier, hånfulla tillmälen, glåpor och utanförskap. Inte ens när klasskamraterna kastade sten efter henne på skolgården ingrep lärare eller någon annan vuxen. Till slut orkar Sofie inte längre, 14 år och 11 månader gammal hänger hon sig hemma på sitt rum.

Sofies mor anmälde skolan till Skolverket, som konstaterar att skolan inte tagit fram några åtgärdsprogram för eleven” trots upprepade kränkningar och hög frånvaro”.

Hur man identifierar elever som befinner sig i riskzonen för självmordshandlingar

Alla plötsliga eller dramatiska förändringar i en ung människas uppförande och beteende bör tas på allvar, t.ex.:

- bristande intresse för vardagliga aktiviteter
- sämre resultat än vanligt på prov och en genomgående sänkning av betyg
- minskade ansträngningar
- dåligt uppförande i klassrummet och i skolan
- upprepade tillfällen av ogiltig frånvaro och skolk
- kraftigt ökat rökande och drickande, missbruk av droger
- våld mellan elever
- händelser som leder till polisinblandning

Om en elev uppvisar något eller några av ovanstående beteenden bör lärare och skolpersonal ta ett gemensamt ansvar för att en grundlig och omsorgsfull utredning görs av elevens sociala och psykiska förhållanden, samt se till att stödåtgärder omedelbart sätts in.

Då det handlar om att rädda liv kan ingen fördröjning av insatser ursäktas av dåliga resurser, brist på tid, frågetecken kring ansvarsområde etc.

Självordsprevention i svenska skolor

Under våren 2002 gjorde NASP en undersökning för att kartlägga i vilken mån det i dagsläget förekommer några självordspreventiva åtgärder i svenska grund- och gymnasieskolor.

Studien är upplagd som en kvantitativ enkätundersökning och vänder sig till rektorer på högstadiet och gymnasiet. Enkäter skickades ut till 1 000 slumpmässigt utvalda rektorer i svenska skolor varav 82 procent svarade.

Erfarenheter av självmord och självmordsförsök

Bland rektorer som arbetar på gymnasiet uppger 30 procent att de varit med om att en elev begått självmord och 52 procent har erfarenhet av elevs självmordsförsök. För rektorer som arbetar på högstadiet är motsvarande siffror 9 procent för elevs självmord och 42 procent för elevs självmordsförsök.

Trots dessa höga siffror visar studien att över 60 procent av de undersökta skolorna helt saknar en skriftlig plan för hur lärare och övrig skolpersonal bör hantera elever som är deprimerade, yppar självmordstankar eller uppvisar självmordsbeteende. Omkring hälften av de som saknar en skriftlig plan uppger dock att de i framtiden överväger att införa en sådan.

Utbildning av personal

Vad gäller utbildning av skolans personal i hur man identifierar elever som befinner sig i riskzonen för självmordshandlingar svarar 19 procent av gymnasierektorerna och 22 procent av högstadierektorerna att de har eller har haft någon sådan utbildning. Av de skolor som saknar utbildning för personalen i självmordspreventiva insatser (81 resp. 78 %) är det bara omkring 10 procent som i nuläget planerar att starta någon sådan. Detta är allvarligt då forskning och erfarenhet visar att en tidig upptäckt och behandling av ungdomar som befinner sig i social och psykisk nöd är den viktigaste aspekten vid självmordsprevention.

Självordspreventiva program

En knapp tredjedel av rektorerna uppger att det bedrivs något elevhälsoprogram i deras skola som innefattar självordsprevention. De absolut vanligaste exemplen på självordspreventivt arbete som rektorerna ger är "elevvårdsteam", "hälsosamtal" och "samtal med skolsköterska".

De rektorer som har en personlig erfarenhet av elevers självmord eller självmordsförsök bedriver i större utsträckning ett elevhälsoprogram som innefattar självordsprevention i sina skolor. En tänkbar tolkning är att det "måste" ske ett självmord eller ett självmordsförsök för att preventiva åtgärder ska vidtas.

Framtiden

Nära 60 procent av rektorerna svarade "vet ej" eller "nej" på frågan om de skulle vilja införa ett självordspreventivt program i sin skola.

Det är förståeligt att rektorer, lärare och annan skolpersonal upplever unga människors självmordsbeteenden som något komplicerat och svårhanterligt. Men om skolans personal blundar för att denna problematik existerar bland unga människor kan det få ödesdigra följder.

Danuta Wasserman, professor i psykiatri och suicidologi vid Karolinska institutet
Prefekt för Institutionen för folkhälsovetenskap vid Karolinska institutet

Michael Westerlund, journalist och doktorand vid Nationellt centrum för suicidforskning

Utbildning i Mentalt förebyggande hälsovård, "Livskompetens"

Om ett självmordspreventivt projekt i två gymnasieskolor i Gävle under år 2000 och 2001

Mentalt förebyggande hälsovård är en pedagogisk metod där skolans egen personal lär eleverna att vårda den psykiska hälsan genom att ge dem redskap för att kunna utveckla goda relationer, stödja kamrater och hantera svåra livssituationer. Metoden innehåller moment som syftar till att öka både skolpersonalens och elevernas möjligheter att upptäcka psykisk ohälsa och tecken på suicidalitet. Elever med olika bakgrund och känslomässiga och intellektuella olikheter lär varandra att hitta nya lösningar.

Utbildningen och undervisningsmaterialet fokuserar på ett helhetsseende på hälsa. Metoden innehåller både en medicinsk och en psykosocial del. I de skolor som medverkar i programmet utbildas skolsköterskor, kuratorer, psykologer och lärare i psykisk hälsovård och i självmordsprevention. Eleverna får ta del av ett undervisningsmaterial som består av följande teman:

- Känslornas påverkan på hälsan
- Stress under skolåren
- Integritet och identitetsutveckling
- Psykisk kris
- Mobbning
- Depressioner hos unga
- Självmordsproblematik
- Musik, bild och poesi
- Ett helhetsseende på hälsa (medicinskt, psykologiskt och socialt)
- Klassens psykosociala arbetsmiljö.

Metodiken är mångsidig för att stärka läroprocessen och för att alla ska kunna ta till sig budskapen. Den består av faktaföreläsningar i dialogform, smågruppsamtal samt praktiska övningar, såsom gestaltningar och rollspel. Elevutbildningen schemaläggs utifrån skolans egen planering. Tidsåtgången kan variera från minst fyra halvdagar under en vecka, till en dubbellektion i veckan under en längre period. Innan eleverna utbildas ska hela kollegiet och elevernas föräldrar informeras om metodens innehåll, samt delges kunskap om psykisk ohälsa och självmordsproblematik bland ungdomar.

Utvärdering av programmet

Mentalt förebyggande hälsovård är den enda metod i sitt slag i Sverige som behandlar psykisk ohälsa och självmordsproblematik bland skolelever. Det är därför särskilt angeläget att utvärdera metodens möjligheter att påverka elevernas självmordsbeteende och deras benägenhet att söka hjälp. Detta sker med hjälp av enkätundersökningar bland åttondeklasselever. Enkäten består av 32 frågor som besvaras av eleverna vid två olika tillfällen, första gången innan de tar del av *Mentalt förebyggande hälsovård* och andra gången ett år efteråt. Som jämförelse används en grupp åttondeklasselever som besvarar enkäten utan att ha tagit del av metoden.

Utvärderingen beräknas vara slutförd under 2003. Målet är att 2000 elever – 1000 i interventionsgruppen och 1000 i kontrollgruppen – ska delta i undersökningen.

De hittillsvarande preliminära resultaten stämmer väl överens med resultaten från en utvärdering av ett liknande program i Florida, USA. Den visar att man med hjälp av en noggrant planerad och genomförd utbildning av elever och skolpersonal kan påverka psykiska och sociala faktorer och därigenom förbättra den psykiska hälsan och avsevärt minska antalet självmord och självmordsförsök bland elever.

Inga-Lill Ramberg Fil, dr vid NASP och informatör

Danuta Wasserman Professor i psykiatri och suicidologi vid Karolinska institutet
Prefekt för Institutionen för folkhälsovetenskap vid Karolinska institutet

Utdrag ur en publikation som finns i sin helhet i tidningen Skolhälсан nr 3 2002/2003

”Jag känner att jag börjat tänka på ett annat sätt nu”.

Programmet *Mentalt förebyggande hälsovård* genomfördes i två av Gävles gymnasieskolor under åren 2000 och 2001.

Programmet följde Utbildning i Mentalt förebyggande hälsovård, ”*Livskompetens*”, med ett tilläg om sex och samlevnad. Varje lektionstillfällena avslutades med ett stresshanteringspass, t.ex. massage eller avslappningsövning.

Kort om utvärderingen

Frågeformulär delades ut till eleverna före och efter utbildningen. Eleverna utfrågades även muntligt vid det sista undervisningstillfället. Skolledning, lärare, skolsköterskor och kuratorer tillfrågades via muntlig utvärdering under och efter avslutad utbildning.

Några kommentarer kring interaktionen mellan ungdomar och vuxna

Eleverna uppskattade att läraren och skolsköterskan eller kuratorn deltagit i lektionerna, både för att det gav eleverna en chans att få en bättre kontakt med dem och för att ”dom vuxna verkligen får se hur det är i klassen och kan hjälpa till den vägen – och då kan man prata med dom också”.

Kommentarer kring grupprocessen

Alla i klassen tyckte att de lärt känna varandra bättre och att gruppklimatet blivit mer positivt. Diskussioner och rollspel uppskattades för att man själv fick vara aktiv och samtidigt fick ta del av vad de andra tyckte: ”Jag känner att jag börjat tänka på annat sätt nu”.

Programmets utformning

Programmet var bra, men en del ansåg att det borde etableras på ett tidigare stadium än gymnasiet. ”Bra saker som tagits upp, sådant som kan hända en själv och då vet man vart man kan ta vägen”. Behovet att få tala om livsfrågor var stort.

Kommentarer från lärare och elevvårdspersonal

Lärare och elevhälsovårdspersonal uppskattade att de fick lära känna eleverna under delvis nya former. Klassklimatet hade blivit mycket bättre. Lektionerna blev ”en oas i vardagen”. Flera elever sökte upp skolsköterskor och lärare enskilt för att prata. Några lärare uttryckte farhågor om att utbildningen kan starta en (negativ) process hos vissa elever – att de kan börja må dåligt.

Projektledarnas reflexion

Diskussioner om livsfrågor i skolan borde vara lika självklara som fluorsköljning och datakunskap.

Världshälsoorganisationens stödmaterial för lärare och annan skolpersonal

Den 24 januari 2001 fattade riksdagen ett beslut om att Världshälsoorganisationens (WHO) riktlinjer för självmordsprevention i skolor bör genomföras i Sverige. Dessa riktlinjer är en del i ett världsomfattande program för självmordsprevention som WHO lanserade 1999. Ansvarigt för att införliva riktlinjerna i skolväsendet är Nationellt centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa (NASP). Stödmaterialiet – som främst riktar sig till lärare, rektorer, syokonsulenter, skolsköterskor, skolläkare, skolpsykologer och annan skolpersonal – är översatt och anpassat till svenska förhållanden och finns att läsa i sin helhet på NASP:s hemsida.

Tre gånger så många flickor som pojkar försöker ta sitt liv.

Flickor väljer oftast en passiv metod t.ex. tabletter, pojkar en mer aggressiv t.ex. hängning.

Bereoende på de våldsammare metoderna, så lyckas fler pojkar än flickor med sina försök.

Under de senare åren dock allt flera unga kvinnor börjat använda mer aktiva och drastiska metoder.

Fortfarande gäller dock att tre gånger så många pojkar som flickor lyckas ta sitt liv.

Efter 15 års ålder jämnas könsskillnaden successivt ut.

Agnes Hultén, barn och ungdomspsykiater, forskningsråd NASP

Utdrag ur en publikation som finns i sin helhet i tidningen Skolhälсан nr 3 2002/2003

Om Självskada

Uppskattningsvis har 8 procent av alla flickor och 4 procent av alla pojkar någon gång gjort ett självmordsförsök.

När det gäller övriga självskadande handlingar är siffrorna väsentligt högre. Socialstyrelsens enkät från 1991 visade att 9 procent av 2000 ungdomar födda 1973 någon gång avsiktligt gjort sig själva illa.

Med självskada menas en direkt, avsiktlig fysisk skada mot den egna kroppen, t ex att skära sig. Liksom självmordsförsök är det en form av aggressivitet riktad mot den egna personen.

Av SOU 2002:99 (Barns skador i Sverige) framgår att ca 70 procent av de personer under 20 år som vårdats till följd av avsiktlig självdestruktiv skada var flickor.

De flesta som medvetet skadar sig själva har börjat i tonåren. Vissa fortsätter hela livet, andra slutar men riskerar ”återfall” om den bakomliggande orsaken inte har bearbetats.

Både för den som skadar sig själv och för utomstående, kan beteendet vara skrämmande och förvirrande.

En vanlig uppfattning är att människor som skadar sig själva gör det för att få uppmärksamhet. Så är det inte. De allra flesta gör det i det fördolda och lägger ner mycket energi på att kamouflera sina sår och ärr. De skäms för handlingen och är rädda för omgivningens reaktion och för att bli avvisade.

Tidigare har självskadning ofta uppfattats som misslyckade självmordsförsök. Idag vet man att självskadning är ett sätt att bearbeta och bemästra svåra känslor, minnen och situationer – ofta i anknytning till allvarlig brist på omsorg, trauman eller tidigare övergrepp.

Beteendet har sin grund i känslor som är outhärdliga att leva med och som inte kan uttryckas på ett adekvat sätt. Självskadningen blir paradoxalt nog den enda – eller den mest verksamma – behandlingsstrategin.

FALL

”Förut skadade jag mig själv på alla möjliga och omöjliga sätt. De ärr som jag tillfogat mig själv under årens lopp kommer aldrig att försvinna... När jag tänker tillbaka på den tiden när jag skadade mig själv som mest, så har jag blandade känslor. Jag kan delvis förstå varför jag gjorde som jag gjorde – jag visste ju inget annat sätt! Mest känner jag ändå ledsamhet för alla sår jag gett mig själv! Jag är ledsen för att jag inte såg någon annan lösning eller vågade söka efter andra lösningar!”

Skademönster

De vanligaste formerna av självskadning är att hugga, rispa, klösa och bränna huden, ofta på armarna eller benen, men också på andra kroppsdelar. Åtminstone i utgångsskedet hålls skadan dold för omgivningen.

En del skadar sig på samma sätt varje gång. Vissa skadar sig på bestämda tider, andra på bestämda platser, t ex i badet.

En del skadar sig som reaktion på vissa handlingar, t ex när de anser att de gjort något fel.

Andra skadar sig plötsligt och oförutsett.

Smärtans funktion

Den fysiska smärtan kan fungera som avledning från den känslomässiga smärtan.

Det kan vara ett sätt att dämpa ångest och hantera påträngande minnen och överväldigande känslor.

En del skadar sig själva för att ett fysiskt sår synliggör den känslomässiga smärtan och gör den verklig.

Andra vill se den fysiska skadan läka och därmed uppleva ett hopp även om känslomässig läkning.

För en del kan det vara ett sätt att straffa sig själv och ge uttryck för självhat.

För andra är det ett icke-verbalt sätt att berätta om övergrepp. Det kan också vara ett sätt att mentalt avlägsna sig från en hemsk upplevelse – eller motsatsen – att bli kvar i det hemska.

Den fysiska smärtan kan även vara ett sätt att känna över huvud taget.

Vad kan omgivningen göra?

Det preventiva arbetet sammanfaller med arbetet mot suicid. Alla unga – särskilt om de mår psykiskt dåligt – behöver känna sig sedda, accepterade och behövda.

Om självskadningen redan pågår gäller detsamma i än högre grad: Den unge behöver stor uppmärksamhet och tydlig omtanke – även i andra situationer än när hon/han skadar sig.

Den som kommer i kontakt med en ung person som skadar sig själv bör råda henne/honom att ta kontakt med skolhälsovården, BUP eller ungdomsmottagningen. Eller själv ta kontakt.

Behandling

I behandlingen försöker patienten tillsammans med psykolog eller annan behandlare ta reda på vad som utlöser det destruktiva beteendet. Att förstå sitt eget skademönster är ett avgörande steg på vägen mot tillfrisknande.

I nästa fas försöker man se vilka konsekvenser beteendet får, både för den som gör sig illa och för omgivningen.

Målet är att den som skadat sig ska lära sig att uttrycka svåra känslor som vrede, sorg och besvikelse på ett tydligare och mer konstruktivt sätt än förut.

FALL.

”Jag kan förstå att mina föräldrar inte var så uppmärksamma, de såg inte allvaret i min situation. Ingen vill tro att just deras barn mår dåligt. Skolsköterskan såg mina ärr när jag var där och idrottsläraren måste också ha gjort det. Men ingen reagerade, fast det var det jag innerst inne ville”

Lena Hasselmark, dr.med.sci.

Slutord

Det finns ingen enkel förklaring till varför en människa tar sitt liv eller på annat sätt agerar självdestruktivt.

De förebyggande åtgärderna liksom behandlingen måste därför ske mycket brett, med flera olika discipliner involverade.

Alla åtgärder som vidtas – såväl i det lilla familjeperspektivet som i det stora samhällsperspektivet – för att barn och ungdomar ska känna trygghet och mening i livet kan betraktas som preventivt arbete. Kunskapen för att göra detta finns. Men de ekonomiska resurserna saknas.

I Sverige finns sedan några år ett självmordsförebyggande program som har utvecklats och utvärderats vid NASP. Det som nu krävs är att dessa förebyggande åtgärder och program får en ökad spridning. Det krävs också att statsmakten genomför riktade ekonomiska satsningar inom området.

I utbildningen av lärare och andra yrkesgrupper som arbetar med barn och ungdomar måste det införas obligatoriska avsnitt om hur man stärker den psykiska hälsan och förebygger psykisk ohälsa, självskada och självmordshandlingar.

Plats för ungdom

– om ungdomar och ungdomskulturer i det
offentliga rummet

Docent Mats Lieberg

Innehåll

Inledning.....	219
Forskning om ungdomar och ungdomskulturer.....	220
Ungdomars livsvillkor och fritidskulturer	221
Ungdomstiden – social karantän eller ocean av möjligheter.....	222
Allmänt om begreppen barn, ungdom och vuxen.....	223
Konstitueringen av ungdom – ett historiskt perspektiv	223
Ungdom som livsfas eller social kategori.....	225
Från livsvillkor till livsstil.....	227
Den marginaliserade och 'farliga' ungdomen	229
Ungdomars miljöer	230
Ungdomarna, staden och den fysiska miljön.....	231
De ungas fritidsanvändning och rumsliga orientering.....	233
Rumslig orientering	235
Fritidens ökade betydelse.....	236
Avslutning	239
Referenser.....	241

Inledning

Ungdomar har blivit mer synliga i vardagen och har fått stor plats i offentligheten och medierna. Även om fokus ofta ligger på problem har ungdomar blivit synliga också av andra skäl. De ungas utbildning och rättigheter, deras betydelse för förändring, utveckling och plats i det offentliga rummet gör att de i allt högre grad drar uppmärksamheten till sig. Informations-teknologin tilltalar unga och kvalificerar dem till arbete och framtid och gör dem viktiga i vardagen. Det "att vara ung" framhävs inte minst genom vardagens och mediernas skärpta fokusering på utseende, vikt, mode, kropp och sex. Den allmänna kroppsfixeringen och sexualiseringen i vardagen och i medierna riktar sig självfallet till alla, men leder å andra sidan också till att ungdom framstår som en särskilt värdefull kvalitet. Sociologen Anthony Giddens (1991) pekar på hur uppmärksamheten på kroppen och "arbetet med kroppen" har blivit en ny möjlighet i moderniteten och orkestreras med gym och work-out.

Redan dessa exempel visar att det finns ett ökande intresse för, uppmärksamhet mot och erkännande av ungdomar och ungdomskulturer i det offentliga rummet. Därmed skapas också tydligare krav på att vara ung, på att delta i denna nya iscensättning av ungdom. Nya tiljor läggs som de unga kan framställa sig själva på. Förutom att bli synliga kan de uppträda. De vill bli sedda, de vill bli programledare eller något annat inom media. När TV söker efter unga till något program ansöker tusentals om att få vara med. En bana, en väg dras upp som synliggör den enskilde unge i det moderna konsumtions- och mediasamhället. Att denna väg faktiskt inte står öppen för alla utan att tillträdet är ytterst begränsat är däremot inte lika synligt. Liksom bilden av den lycklige lottovinnaren ger illusionen om att bara man köper en lott kommer man att vinna, får de unga bilder av att alla "kan komma i smöret". Men att de unga i en eller annan mening har blivit synliga i det moderna samhället är inte liktydigt med att just ungdomslivets hemligheter och utmaningar blir synliga. Mediernas bild av de unga kanske rent av utesluter de utmaningar som många ungdomar står inför till vardags. Kunskapen om ungdomar kan vara mycket begränsad och specialiserad.

Forskning om ungdomar och ungdomskulturer

Forskning om ungdomars villkor och kulturer handlar om unga medborgare från tidiga tonåren till mötet med vuxenlivet. Det handlar också om olika villkor för pojkar och flickor, om språkets förändringar, om musik, makt och mänskliga möten. Det rör också skillnader i att växa upp i staden och på landet, om demokrati, inflytande och identitet. Det är många olika frågor som ropar på svar när en belysning av forskningsfältet om ungdomar görs. Ungdomsforskning har i vid mening unga människors livsvillkor som sitt kunskapsobjekt. Forskning om ungdom kan ses som ett brett tvärvetenskapligt forskningsfält där olika perspektiv, teori- och metodtraditioner samt vetenskapliga discipliner samexisterar (Öhlund 2002). Det finns skilda fokus i forskningen om ungdomar, men vanligtvis skiljer man på två olika inriktningar inom det vetenskapliga fältet – forskning om ungdomar och forskning om ungdomskulturer.

I den första kategorin, *forskning om ungdomar* riktas fokus vanligtvis på ungdomars livsvillkor samt stabilitet och förändring av levnadsförhållanden. Här kan man säga att unga människor tas för givna just som ungdomar och de studeras i relation till t.ex. arbetsmarknadens krav och förutsättningar, hur de svarar mot olika sorters pedagogiska metoder eller behandlingar. Här ses ungdomar mer eller mindre som objekt för samhällets påverkan, i vid mening. Den andra inriktningen, *ungdomskulturforskning*, etablerades som forskningsfält i Sverige först på 1980-talet och intresserar sig främst för hur unga människor blir historiskt konstruerade just som ungdomar och vilka betydelser detta får för individerna och samhället. En tredje typ av forskning handlar om utvärdering, institutionella studier och diskursanalys av ungdomspolitik som kunskapsfält.

Ungdomsforskning är således inget akademiskt ämne eller disciplin. Studier av ungdomar kan göras på en rad olika sätt, antingen som en del i ett akademiskt ämne, t.ex. pedagogik, sociologi, psykologi, arkitektur, samhällsplanering eller ta sin utgångspunkt i en tvärvetenskaplig tradition som t.ex. Cultural studies där ungdomars skapande av identiteter och kulturer står i fokus.

Ungdomars livsvillkor och fritidskulturer

Vi är vana vid att se ungdomar ute: i skolan, i föreningen, på gatan, i idrotten osv. I ett större perspektiv kan man säga att ungdomslivet består av en uppsättning arenor. De viktigaste ungdomsarenorna är skolan och yrkesutbildningen, fritiden och ungdomsgruppen. Var och en av arenorna figurerar i de ungas övergång till vuxenlivet, och de handlingsmöjligheter som arenorna rymmer kan sägas uttrycka arenornas kvaliteter. Vi kan därför tala om mer eller mindre kvalitet hos de enskilda arenorna. Kvalitet betyder kvalitet för övergången till vuxenlivet, men också för de ungas utveckling av autonomi i ungdomslivet, alltså kvalitet för att bli ungdom.

Ungdomslivet skapar således möjliga sammanhang och motsättningar mellan ungdomslivets kvaliteter för autonomi och dess funktion av övergång till vuxenlivet. Enligt det traditionella synsättet har ungdomslivets arenor framför allt betraktats som en övergångstid och som en "träningstid" inför vuxenlivets krav. Ungdom har betraktats som en "sjukdom" som man växer från. Detta tänkande är inte längre hållbart. Intresset för unga på arbetsmarknaden och som konsumenter och för ungdom i allmänhet (att hålla sig ung) har ökat och givit ungdomen en helt ny status. I dag verkar det som om ungdomslivets strategi går ut på att lära sig att vara ung, samtidigt som detta uppfattas som ett sätt att bli vuxen på.

De ungas liv indelas i pojkliv och flickliv och i olika sociala och kulturella former av ungdomsliv. Under 70-talet riktade en forskningsgrupp vid universitetet i Birmingham uppmärksamheten mot ungdomskulturen (se t.ex. Cohen 1972, Brake 1980). Man noterade att ungdomslivet inte bara skilde sig mellan pojkar och flickor utan också uppvisade sociala och kulturella variationer. Bakom de ungas val av ungdomskultur låg sociala skillnader. Några blev "mods" (vespor och Beatleskläder) och andra "rockers" (motorcyklar och läderkläder). Skillnaderna kunde påvisas in i detaljer som användningen av grammofonskivor: EP-skivorna (de små) köptes av arbetarklassens unga och LP-skivorna av medelklassens.

Lika tydligt klassspecifika former av ungdomsliv finns inte i dag. Ungdomslivet har blivit mer likartat – men också mera marginaliserat. Och just eftersom ungdomslivet är förbundet med vuxenlivet gestaltas ungdomslivet också efter vuxenlivets sociala olikhet och könsskillnader. Resultatet är ett socialt differentierat och könsuppdelat ungdomsliv.

Ungdomstiden – social karantän eller ocean av möjligheter¹

Det speciella skede i livet som vi kallar ungdomstiden kan i ett perspektiv framstå som en marginalperiod efter barndomen, en slags social karantän och instängdhet i väntan på vuxenlivet. I ett annat perspektiv kan ungdomstiden framstå som en spännande och bekymmersfri tid med oceaner av möjligheter. Båda dessa perspektiv är möjliga, på en och samma gång, samtidigt som de är förenklingar inte minst på grund av att ungdomar, lika lite som vuxna, utgör en enda homogen social grupp. Skillnaderna inom ungdomsgruppen avspeglar förhållanden i samhället i stort och är många gånger mer talande än de likheter som finns. Livsvillkoren skiljer sig i många avseenden och klasstillhörigheten betyder sannolikt mer än andra faktorer. Skillnaden är t.ex. stor, generellt sett, mellan unga i stockholmsförorter som Djursholm och Östermalm jämfört med dem som bor i t.ex. Fittja och Tensta när det gäller möjligheterna att förverkliga sitt liv.

Samtidigt som ungdomstiden kan ses som en period mellan barndom och vuxenliv har också förändrade socialisationsvillkor gjort det svårare att veta när man kan betraktas som vuxen. Den samhällsliga förändringsprocessen – modernisering och individualisering – bidrar till att lösa upp de av traditioner givna identitetsmönstren liksom tidigare övergångar som hade symboliska innebörder för vuxenblivandet, t.ex. övergången från ungdomsskola till arbetsliv. Även om klass, kön och etnicitet är starka markörer för individens livsvillkor, har samhällsutvecklingen medfört att identitet, tillhörighet och mening i större utsträckning behöver skapas av individen själv i samspel med familj, kamrater, lärare och andra viktiga personer. Marknaden förser dessutom individen med nya identitetsskapande material i en aldrig sinande ström. Det är alltså i ett slags växelverkan mellan å ena sidan ungdomarna själva och deras livsvärld, å andra sidan staten och marknaden, som kulturella uttryck och livsstilar för identitetsarbetet skapas. De unga blir hänvisade till en ungdomskulturell värld som det är relativt godtyckligt när man träder in i och lämnar. Och inte blir villkoren klarare när vuxna gör anspråk på ungdomskulturella uttrycksformer. Det är dock svårt att hitta argument för fixa åldersgränser som skulle avgöra när ungdomsperioden börjar och slutar.

¹ Avsnittet bygger huvudsakligen på Berggren, Leif (2003). Pågående avhandlingsarbete vid Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, med den preliminära titeln "LOTS I MODERNA FARVATTEN - en studie om det lokala fritidsarbetets betydelse för ungas socialisation."

Allmänt om begreppen barn, ungdom och vuxen

Innebörden av begreppen barn, ungdom och vuxen har skiftat historiskt sett mellan olika tidsepoker och mellan olika samhällsklasser, liksom den har påverkats av kulturella sociala, ekonomiska och familjerättsliga förhållanden. Det är därför svårt att ge någon exakt och precis definition av dessa begrepp. Begreppen används dessutom ofta utan hänvisning till någon specifik åldersgräns. Samtidigt är de relationellt bestämda. Vad som uppfattas som ungdom beror således på vad som uppfattas som barndom respektive vuxenhet. Barndom definieras vanligtvis som den period i livet som föregår könsmognaden. Med vuxenhet avsågs länge en människa som var ”färdig”, som hade slutat förändras. Detta synsätt verkar idag vara på väg att försvinna (Fornäs 1995). Ungdomsbegreppet och dess många synonymer är det mest komplexa och svårdefinierbara av de tre begreppen. Begrepp som det uppväxande släktet, de unga, tonåring, pubertet, adolescens, underårig, minderårig, ungdomlig, ungdomlighet förekommer i diskussionen, men behöver inte betyda samma sak.

Konstitueringen av ungdom – ett historiskt perspektiv²

Inom forskningen råder det dock oenighet om *när* barndom och ungdom som begrepp och kategorier skapades i västvärlden. Philippe Ariès (1982), en av de tongivande forskarna på området, hävdar att det så sent som på 1600-talet saknades specifika begrepp för barn- och ungdomstiden. Även om det fanns ord som barndom, uppväxtår (adolescence) och ungdom (jeunesse), saknades klara föreställningar om barn och ungdom som sociala kategorier. Under 1600-talet började psykologer och pedagoger intressera sig för barns behov och det startades särskilda skolor som skiljde barnen från vuxenlivet. Enligt en del forskare uppstod ungdomen som social kategori ungefär vid samma tidpunkt. Andra leder föreställningen om en ungdomsperiod längre tillbaka i historien, medan åter andra forskare hävdar att ungdomen är jämnårig med ångmaskinen.³

Redan uppfattningen att de unga ”är något” är inte naturgiven. De ”är något” först när de blir synliga, först när man börjar se ungdomar som något annat än barn och vuxna. I Europa har detta

² Avsnittet bygger huvudsakligen på Mörch & de Haas (2002).

³ För en vidare diskussion om barn- och ungdomens historia, se t.ex. Gillis (1981), Mitterauer (1991) och Cunningham (1991).

synliggörande varit en process över två århundraden. I slutet av 1700-talet började borgerskapets söner bli synliga som ”unga” i samband med att de drogs in i särskilda utbildningar och där utvecklade en särskild ungdomspraxis. De unga blev ett fenomen man kunde se och inte minst jämföra med barn och vuxna.

Om vi kort summerar den historiska processen är det tydligt att kontexterna har varit viktiga för gestaltningen av ungdom (se t.ex. Gillis 1981, Musgrove 1964, Mørch 1985, Stafseng 1981). Och de två kontexter som först fick betydelse för konstitueringen av ungdom var skolan och familjen. I skolan formulerades framtidens krav och i familjen skapades barnsliga förhållningssätt som måste ”mogna” i skolans rum. Skolan formulerade de särskilda bildningskrav som först riktades mot borgerskapets unga för deras individualisering eller formning till borgerliga individer. De unga skulle bibringas kunskaper och de skulle kunna åta sig styrande funktioner i det politiska systemet. Som ett socialt fenomen etablerades alltså ungdom i första hand för borgerskapets barn i samband med de borgerliga revolutionerna och den spirande industrialismen i slutet av 1700-talet. Först i och med industrialismens verkliga genombrott in på 1900-talet skapades skolsystem som gjorde skolans kontext till en reell möjlighet för pojkar ur andra sociala klasser, och först med den andra industrialiseringsfasen efter andra världskriget kom flickorna med på allvar (Mørch 1985).

Även familjens kontextualisering fick betydelse i denna process, men indirekt. Genom det borgerliga huset skapades möjligheter att fokusera på barnet, att dra det bort från vuxenlivets förtryck och in i ett rum i familjens sköte där det i barnkammaren kunde utveckla en särskilt beskyddad barnslighet, så som det har beskrivits i *Barnets århundrade* (Ariès. 1982) och *Kvindeværd* (Andersen. 1986). Barnkammaren delades av flera barn och framhävde barnen och deras ställning inom familjen. Å ena sidan var de ”bara barn”, men å andra sidan hade barnen blivit värdefulla för familjen genom att de skulle föra den vidare. De infattades som diamanter i det borgerliga hemmet. Barnkammaren skyddade mot världen utanför, och leksakerna var inte den verkliga världen men hänvisade till den. Käpphästen ersatte det verkliga livets farliga hästar. Barnets beskydd och medföljande oansvarighet utmanade inte bara barnets behov av utveckling utan också dess reella och realistiska världsuppfattning. ”Vi älskar dig trots allt” signalerade ju inte framtid och perspektiv utan ett känslomässigt relationsmakeri mellan barn och familj.

Med denna konstituering av barndomen uppstod därför nödvändigheten att omforma barndom till vuxenhet. Som familjens diamanter skulle barnen slipas, och den uppgiften tillföll skolan och pedagogerna. Och det var denna uppgift som markerade den biografiska övergången till ungdomen, till konstitueringen av ungdom – ofta i motsättning till familjens och i synnerhet moderns beskydd.

Men unga blir inte synliga bara genom att det finns möjligheter till ungdomsliv eller att existensen av unga postuleras. De unga blir synliga som unga först när de tillvaratar möjligheterna till ungdomsliv och uppträder ”som unga”. Först när de unga börjar uppföra sig på särskilda sätt blir deras existens alltså synlig. Att vara eller bli ung är således en dubbel process, som både handlar om att betingelser för ungdom skapas i en samhällelig process och om att de unga under loppet av denna utveckling etablerar sig som unga. Detta förklarar varför det borgerliga ungdomslivet endast i begränsad utsträckning kunde användas till att påverka unga inom andra samhällsskikt. Betingelserna för att utveckla ungdom har bara långsamt spridit sig till andra sociala klasser.

Ungdom som livsfas eller social kategori

Det enklaste sättet att definiera ungdom är att utgå från en *viss ålder*. Det är t.ex. vanligt att betrakta människor mellan 15–25 år som ungdomar, oavsett vilka egenskaper de i övrigt har. En annan vanlig indelning är att tala om tonårsperioden 13–18 år. Att enbart definiera vid vilken ålder man är ungdom är dock problematiskt. Skälet till detta är att samhällets förändring, boendefrågorna, arbetsmarknadens och studiekravens ändrade förutsättningar har lett till att ungdomstiden, i snäv mening, har förlängts. På senare tid har en ny kategori unga tillkommit, det är ”unga vuxna” som är i åldern 26–29 år. Parallellt med att ungdomstiden förlängts uppåt i åldrarna har även ungdomskulturernas och populärkulturens livsstilar och symboler sjunkit nedåt i åldrarna. Detta pekar på en förlängning av ungdomstiden som i sin tur innebär att vuxenblivandet kan betraktas som en social konstruktion som är oberoende av ålder.

Ungdom kan betraktas som en livsfas eller som en social kategori.⁴ Som *livsfas* utgör ungdomstiden en övergångsperiod eller brytningstid

⁴ Se t.ex. Generationsutredningens betänkande *Tillvarons trösklar*, SOU 1994:77, samt Åldersgränsutredningens rapport *Bevakad övergång*, SOU 1996:111.

mellan barndom och vuxenliv. Utifrån ett sådant perspektiv kan man fokusera antingen på det som är gemensamt för en viss ålderskategori eller vad som skiljer olika åldrar från varandra. Man kan också studera vilka olika konflikter och motsättningar som finns mellan olika generationer. De unga skall under denna period ta steget från ett omyndigt föräldraberöende till ett myndigt ansvarstagande. Tidigare spelade olika övergångs- och invigningsriter en roll för att markera övergången från en åldersklass till en annan eller för att markera övergången från ungdom till vuxenhet. Idag markeras inte dessa övergångar lika tydligt. Ungdomsperioden har blivit längre och gränserna mellan barn, ungdom och vuxen har blivit mer diffusa.

Som *social kategori* har ungdom de senaste årtiondena kommit att framstå som en särskild grupp med egna behov och intressen. Då handlar det om att precisera de mer eller mindre gemensamma sociala och historiska villkor som gäller för den del av befolkningen som definieras som ungdomar. Framväxten av ungdom som en social kategori är en effekt av en rad historiska förändringar som exempelvis en förändrad syn på familjen, en åldersindeldad och allmän skola skild från privatsfär och arbetsliv, samt en utpräglad kommersiell ungdomsmarknad och populärkultur som erbjuder de unga en rad olika förslag på identiteter och livsstilar. Till detta kan läggas förändringar när det gäller tiden för att etablera sig på den reguljära arbetsmarknaden. Samtidigt finns en stor ambivalens och osäkerhet hur kategorin ungdom skall avgränsas i förhållande till barn och vuxna. Ett exempel på detta är FN:s barnkonvention där man anses vara barn upp till 18 år. I vissa avseenden betraktas således ungdom både som barn och vuxna. Denna ambivalens återspeglas i såväl lagstiftning som i ungdomsdebatten.⁵

Frågar man ungdomarna själva menar de flesta att det är ett emotionellt tillstånd att bli vuxen (Ungdomsstyrelsen 2000). Det handlar om att ta ansvar och att man en dag upptäcker att man är sista instans. Det behöver inte vara som förr när man flyttar hemifrån, utan det är mer en mognadsprocess, att ta kommandot över sitt eget liv. Det handlar med andra ord om sk nyckelövergångar, t.ex. etablering på arbetsmarknaden, eget boende, egen försörjning och familjebildning. En social avgränsning är vanligtvis mer diffus och kan t.ex. avse människor som studerar och fortfarande inte har flyttat hemifrån och inte bildat familj. På så sätt

⁵ Se vidare Åldersgränsutredningens rapport *Bevakad övergång*, SOU 1996:111.

kan en 30-åring ses som ungdom och det är också betecknande för vår tid att gränsen för att vara vuxen i många avseenden har flyttats allt högre upp i åldrarna.

Ungdom kan också avgränsas *kulturellt*, som människor som ser unga ut eller som sysslar med något som kulturellt definieras som "ungdomligt". Kulturforskarna menar att vi i vår kultur kan iakta en allmän "juvenilisering", dvs. att det är positivt att se ungdomlig ut och ha ungdomliga kläder och intressen även om man inte är i tonåren (se t.ex. Löfgren & Wiegerfelt 1995, och Ganetz 1992). Man bör dock komma ihåg att det är ungdomlighet som är eftersträvansvärt, inte att vara ung. Det senare förknippas ofta med att se sitt liv begränsat av en mängd lagar regler och tvång och att sakna makt och resurser.

Om man kombinerar synen på ungdom som en åldersmässigt avgränsad livsfas med ett socialt och kulturellt perspektiv, blir den sociologiska termen *generation* användbar. Begreppet används inom forskningen på de individer inom ett samhälle som binds samman av såväl ålder som gemensamma värderingar och erfarenheter osv. och som avgränsar dem från andra generationer. Det talas t.ex. om "den förlorade generationen", "den medvetna generationen", "generation X", "68-generationen" och "40-talisterna". Sociologen Karl Mannheim (1952) utvecklade och använde generationsbegreppet redan på 1920-talet i samband med studier av social förändring. Vid sidan av socioekonomiska förhållanden betraktade han relationerna mellan olika generationer som centrala faktorer i samhällsutvecklingen och därmed visade han att det fanns en sociologisk grund till generationsmotsättningar i det moderna samhället.

Från livsvillkor till livsstil

En djupare förståelse av ungdomsperioden och ungdomars livsvillkor i det moderna samhället kräver att man förflyttar sig från begrepp och föreställningar knutna till individens och familjens sociala och kulturella livsvillkor till att fånga väsentliga drag hos ungdomskulturen i sig själv. De unga beskrivs inte längre enbart utifrån sin familjemässiga och sociala/kulturella bakgrund – även om man förvisso fortfarande kan se stora skillnader i levnadsvillkor mellan unga med arbetarbakgrund och unga med medelklassbakgrund. Det viktiga är däremot att ungdomsperioden betraktas som

en mer eller mindre självständig ungdomskultur som utgör ramen för den enskildes val av livsstil.

Den tyske pedagogen Thomas Ziehe (1994) beskriver denna process från 1950-talet fram till 1990-talet som en utveckling från livsvillkor via symboliska arenor och en symbolisk subkultur, till en alltmer utpräglad global livsstilsorientering. I denna livsstilsorientering ligger att den enskilde individen inte längre ser sig själv som inplacerad i ett traditionellt och förutsägbart karriärspår. I stället utvecklar flertalet individer en individualiserad biografi präglad av val mellan många möjligheter.

Thomas Ziehe (1986, 1989), beskriver ett historiskt nytt tillstånd av *social och kulturell friställning*, som innebär att traditionella norm- och värdesystem som tidigare organiserade människors liv håller på att upplösas. Det moderna samhället kännetecknas enligt honom av att vi successivt håller på att befrias från traditionernas formande kraft. Framtiden är inte något vi föds in i, den måste vi själv skapa. Detta leder till ökade möjligheter, men också till ökad social och psykologisk press på individen att verkligen lyckas. Som en följd av detta utvecklar dagens ungdomar enligt Ziehe en ny typ av brådmogenhet som innebär att de via samhälleliga institutioner, konsumtionsindustrin och medierna tidigt blir förtrogna med existentiella erfarenheter som t.ex. kärlek, sexualitet, skilsmässor etc. redan innan de själva har konfronterats och skaffat sig erfarenheter av dessa sidor av tillvaron. Enligt Ziehe drabbar den här typen av moderniseringstendenser alla ungdomar oavsett klass och socialt ursprung.

En annan inflytelserik forskare inom området, den franske sociologen Pierre Bourdieu (1984, 1992), menar att människan formas av sina sociala existensbetingelser genom att tillägna sig och investera i olika typer av tillgångar eller kapital. De viktigaste kapitalformerna utgörs enligt honom av ekonomiskt kapital (pengar), socialt kapital (kontakter, förbindelser) och kulturellt kapital (utbildning, smak och kulturell kompetens). Enligt Bourdieu räcker det inte att man ärver dessa kapitalformer. Man måste också själv förvärva insikt och skaffa sig kunskap om hur man använder dem. Som individer har vi olika förutsättningar (dispositioner) i form av livsstilar, smaker och handlingsförmåga att tillägna oss denna kunskap. Det som ytterst bestämmer hur människor tänker, handlar, tolkar och värderar olika företeelser, är således både sammansättningen av olika kapitalformer och vilken kunskap individer har att använda dessa resurser. Medan Ziehe har kritiserats

för att överbetona de allmänna effekterna av moderniseringsprocessen och negligera klass- och könsfrågorna, har Bourdieu kritiserats för att överbetona reproduktionen och negligera effekterna av moderniseringsprocessen. Detta visar hur svårt det är att förena ett reproduktionsperspektiv med ett moderniseringsperspektiv inom socialisationsforskningen.

Den marginaliserade och 'farliga' ungdomen

Det svenska samhället genomgick under 1990-talet en omfattande ekonomisk strukturomvandling. Vissa debattörer betraktade dessa förändringar som ett 'epokskifte', (Bengtsson & Wirtén 1996). Nya mönster av arbetslöshet, segregation, fattigdom, marginalisering och diskriminering gjorde Sverige till vilket annat Europeiskt land som helst. Denna samhällsutveckling har också skapat nya förutsättningar för debatten om ungdomsproblem och gängkulturer. En debatt som i hög grad jämställt ungdomsgrupper med gäng och kriminalitet och som i allt väsentligt handlat om miljonprogrammets betongförorter. Att vara ung man, 'invandrare' och bo i en utsatt förort har i det närmaste blivit liktydigt med att vara farlig. Ungdomsforskaren Ove Sernhede (1996) menar att de i medierna ofta uppmärksammade mobiltelefonrånen har demoniserat många unga 'invandrarmän'. En annan aspekt av denna demoniseringsprocess är enligt Sernhede att så gott som alla ungdomar som vistas ute i offentliga miljöer ses som tillhörande något 'gatugäng' – vilka i sin tur oftast betraktas som kriminella.

Utan att förringa problemens omfattning är det uppenbart att det finns en diskrepans mellan de faktiska förhållandena som dessa ungdomar lever under och de bilder av farlighet och kriminalitet som massmedia presenterar. Ungdomars gemenskaper och kulturer har under senare år varit föremål för omfattande forskning (se t.ex. Willis 1983, Sernhede 1996, Ohlsson 1997 m fl.). Resultaten av denna forskning visar att dessa ungdomsgrupper och kulturer ger uttryck för ungas behov av att bearbeta sociala, psykologisk, kulturella och existentiella villkor. Att växa upp i ett föränderligt samhälle innebär att det inte längre är möjligt att orientera sig i den egna samtiden genom att ta över föräldragenerationens kulturer, livsmönster och identiteter – detta är inte minst uppenbart i invandratäta förorter. Olika ungdomsgrupper utgör olika former av kollektivt strukturerade svar och reaktioner på specifika levnadsvillkor.

Gruppen eller gänget är enligt Sernhede en sådan arena. I gänget kan de behov som föräldrar och samhälle inte förmår tillhandahålla kompenseras. Det handlar om varje individs sökande efter tillhörighet, trygghet, närhet, respekt, mening och sammanhang. Dessa ungdomsgäng bör därför enligt Sernhede inte per definition uppfattas som hotfulla och farliga. De bör istället betraktas som en form av kollektiv organisering som det förebyggande ungdomsarbetet kan ha mycket att vinna på när det gäller att förstå och ta utgångspunkt i för att starta förändringsprocesser. Till detta krävs också ett nytt förhållningssätt – en socialpedagogik som förmår lokalisera möjligheterna och den kreativa dynamik som också finns i dessa miljöer. En sådan strategi förutsätter kunskap om de komplexa sociala och kulturella förhållanden dessa ungdomar tvingas handskas med.

Ungdomars miljöer

Ungdomar uppträder i många olika miljöer. I våra dagar är det tydligt att de finns i och utvecklar många olika samhälleliga miljöer eller arenor. Om vi med miljö i allmänhet menar ett etablerat aktivitetsfält eller en social kontext finns de unga uppenbarligen i skolans miljö, i idrottens miljö, i föreningsmiljöer, på diskoteket och i stadens offentliga miljöer osv. Samtidigt är det också uppenbart att det inte bara är frågan om att ungdomar träder in i dessa miljöer. De är också med och skapar dem, sätter sin prägel på dem och laddar dem med nytt innehåll och nya betydelser. De offentliga rummen och fritidsmiljöerna blir därmed i hög grad de ungas arenor.

Å ena sidan formas dessa miljöer av de ungdomar och de ungdomskulturer som genomför aktiviteterna där och å andra sidan formas personerna genom deltagandet i miljöernas praktik. Detta perspektiv bryter naturligtvis mot många gängse uppfattningar. Vi tänker oss exempelvis vanligen att institutioner och fysiska miljöer existerar och att vi sedan använder dem. Skolan existerar och eleverna ska tillmötesgå skolans krav. Skolorna finns där, även på sommarlovet, och gatorna finns med asfalt och kantsten även om de är öde. Detta perspektiv bryter emellertid också mot en annan utbredd uppfattning, nämligen att vi finns som särskilda objekt med särskilda egenskaper som kan påverkas och förändras i olika sammanhang.

Det är mot den här bakgrunden som det blir möjligt att förstå hur den egna stadsdelen och det egna "ungdomsgänget" kan hamna i fokus för de unga. Att potentiera och symboliskt ladda den egna stadsdelen med betydelser och myter är en strategi som framförallt gäller pojkarna och de unga männen. När man inte uppfattar sig som 'hemma' i det svenska samhället kan platsen där man bor, där man har sin vardag och där man har sina kamrater få en avgörande identitets- och trygghetsskapande faktor.

Ungdomarna, staden och den fysiska miljön

De krav man kan ställa på barns och ungdomars miljöer handlar bland annat om säkerhet och trygghet, men även stimulans och möjlighet till såväl vuxenkontakter som umgänge med kamrater och jämnåriga. När vuxna planerar barns och ungdomars miljöer utgår de ofta från sina egna referensramar. Men det finns en inneboende konflikt mellan vuxna och barns bilder av hur miljöer ska utformas. Vuxna har ett behov av att kontrollera ungdomsmiljöerna så att de är säkra och trygga. Samtidigt behöver de unga spännande och utvecklande miljöer som ger dem frihet att utvecklas till självständiga individer.

Ungdomars miljöer omfattar inte bara bostaden det egna kvarteret och skolan. De söker sig till offentliga platser, till samlingslokaler och nöjen både inomhus och utomhus. Ungdomar använder den offentliga miljön på olika sätt för att skapa mening och sammanhang i tillvaron. Sett ur deras perspektiv är den offentliga miljön inte bara ett ställe att vistas på utan också en plats där man kvalificerar sig för vuxenlivet (Lieberg 1992). Ungdomar söker sig dels till undanskymda platser där de kan dra sig undan vuxnas insyn och kontroll, dels till öppna platser och stråk där de kan umgås, visa upp sig och både se och synas. Man kan därför likna staden vid en teater där de unga söker platser såväl "back stage" som "on stage". Speciellt för ungdomar i tonåren, som ständigt utvidgar sitt revir, är gator, torg och parker – "on stage" – viktiga platser. Här finns ett socialt liv att ta del av samtidigt som de kan umgås relativt fritt utan vuxenvärldens direkta kontroll. I stadens offentliga rum finns också många icke funktionsbestämda platser, platser som vuxna inte besöker, såsom gränzoner och mellanrum mellan olika ytor och funktioner. Det kan vara övergivna platser i anslutning till en gatukorsning eller ett grönområde. Sådana icke definierade rum i

stadsmiljön kan ungdomarna "ladda" med nya betydelser och använda som platser för både umgänge och kreativa aktiviteter (Lieberg 1998).

Dagens funktionsuppdelade stad, där varje aktivitet (boende, arbete, fritid etc.) har sin plats får till följd att vissa områden är befolkade vissa tider på dygnet medan de kan vara helt öde under andra tider. Stadskärnan som är en livlig plats där många rör sig under dagtid, kan under kvällar, helger och nätter vara helt övergiven. Ett tätbefolkat bostadsområde kan vara i stort sett folktomt på vardagsförmiddagarna. Längs anslutningsvägar till bostadsområden, där ofta busshållplatser ligger, eller längs separata gång- och cykelleder kan det också vara ödsligt, speciellt på kvällar och nätter men även vissa tider på dagen. För ungdomar kan placeringen av buss-, tåg- eller spårvagnshållplatser, linjesträckningar och tidtabeller vara helt avgörande för vilka möjligheter de har att självständigt använda sin miljö.

Uppdelningen av staden i olika zoner för olika ändamål får också konsekvenser för barn och ungdomar. En av konsekvenserna är att det rör sig färre vuxna i området vilket minskar den informella kontrollen och säkerheten. De öde delarna av staden skapar otrygghet och rädsla för att bli utsatt för våld och överfall. Rädslan och otryggheten kan i sig innebära begränsningar för barns och ungdomars möjligheter att röra sig fritt. Men som kulturgeografen Birgitta Andersson (2001) visar i rapporten *Rädslans rum* har framförallt unga kvinnor utvecklat särskilda strategier för att undvika farliga och ödsliga platser när de förflyttar sig genom stadsmiljön. Också placeringen av kollektivtrafikens stationer och hållplatser är viktiga för ungdomarnas rörelsefrihet, liksom turtätheten. Kvällstid är det viktigt att ha valmöjlighet så att man kan välja sådana cykel- och gångvägar som känns trygga och säkra. Gång- och cykelvägar bör vara upplysta och lokaliserade till platser och stråk där det rör sig andra människor.

Barn och ungdomar tillhör den grupp som använder den offentliga miljön mest. De utforskar närmiljön på ett ingående sätt och känner ofta till platser som vuxna inte intresserar sig för. De kan därför sägas vara experter på den miljö de själva använder och de använder den ofta på ett annorlunda och mer utmanande sätt än vad vuxna gör. Undersökningar visar att de också har detaljkunskaper om till exempel en plats eller ett stråk som kan vara betydelsefullt för planerare, arkitekter och byggherrar (Boverket 2000, s. 113). För ungdomar i tonåren är ofta de offentliga miljöerna

alltför välplanerade och tråkiga. Den redan färdiga miljön ger små möjligheter att själv påverka. De icke-funktionsbestämda platserna, mellanrummen och de överblivna icke-platserna och identitetslösa grönytorner, är många gånger viktiga platser för ungdomarna. De utgör en slags ingenmansland eller vita fläckar – ofta belägna i gränzonen mellan stad och land. Dessa rum fungerar som förbindelse-länkar mellan olika delar av staden dit all möjlig energi sugts just därför att det handlar om ambivalenta territorier där olika aktiviteter och brukare konfronteras (Lieberg 1998 s. 33). Det är här de unga kan skapa sina egna rum och platser och få utrymme för sin fantasi och skaparkraft. Stadsmiljön behöver således även sådana platser där man undviker att tillrättalägga och planera för mycket i detalj.

Liksom för andra människor spelar den fysiska omgivningen en väsentlig roll för hur ungdomar lever sina liv. Men städer och andra miljöer är oftast inte planerade utifrån barns och ungdomars behov. Planeringen har bara i undantagsfall tagit tillvara den kunskap som finns hos ungdomarna själva eller hos dem som arbetar med barn och ungdomar. Formellt finns inget som hindrar barns och ungdomars inflytande. Trots detta ger undersökningar och statistiken en annan bild; det finns en klyfta mellan ungdomars faktiska inflytande och det stöd som lagar och förordningar ger.⁶ Det finns med andra ord ett stort outnyttjat utrymme för barns och ungdomars inflytande inom det befintliga regelverket.

Utvecklingen under 1990-talet har gått från en uppifrånstyrd samhällsplanering till mer av lokal delaktighet och samverkan. En studie av Boverket (2000) visar att det trots detta är långt kvar till verklig delaktighet. Erfarenheterna visar att kommunernas arbete för ökad delaktighet ofta sköts av en enda person i kommunen. Systemet är således bräckligt. Boverket föreslår därför att strategier bör tas fram för hur ökat medborgardeltagande ska kunna uppnås. En sådan policy bör särskilt beskriva hur barn och ungdomar skall engageras.

De ungas fritidsanvändning och rumsliga orientering

I en nordisk ungdomsstudie (Aagre et al 2002) där cirka 1 000 ungdomar i 15–16 årsåldern deltog, ställdes en rad frågor om de ungas anknytning till tre centrala ungdomsarenor: hemmet, det

⁶ I Boverkets skrift ”Unga är också medborgare – om barns och ungdomars inflytande i planeringen” redovisas flera exempel på detta.

organiserade föreningslivet samt den informella samvaron med kamrater i det offentliga rummet, på gator och torg. I frågorna kring fritidsanvändning ombads de unga välja ut tre av sex möjliga sätt att använda sin fritid på, samt ange prioriteringsordningen mellan dem. Tre av dessa fritidsfält har med det sociala livet och umgänget i hemmet att göra: Att vara för sig själv, att umgås med kamrater samt att umgås med övriga familjen. De övriga tre alternativen handlar om aktiviteter utanför hemmet, antingen hemma hos vänner, i föreningar/organisationer, eller på informella mötesplatser i det offentliga rummet. Man skiljer genomgående på aktiviteter under vardagar och under helger.

Resultaten visar att en stor del av pojkarna har hemmet som sin huvudsakliga fritidsarena, medan flickorna är mer föreningsorienterade. Tidigare studier inom den nordiska ungdomsforskningen har visat att flickorna varit de mest hemorienterade. Resultaten från denna undersökning visar att 40 procent av pojkarna använder mest tid till att vara hemma för sig själva eller tillsammans med familjen. Motsvarande siffror för flickorna var 26 procent. En större andel flickor (25 %) än pojkar (19 %) använder fritiden till olika slags föreningsaktiviteter. Om vi också räknar in umgänge med kamrater, har 57 procent av pojkarna hemmet som fritidsarena jämfört med 40 procent bland flickorna. Inga större skillnader mellan de nordiska länderna kunde noteras. Aktiviteter framför dataskärmen förklarar till stor del dessa könsskillnader. 65 procent av pojkarna, jämfört med 24 procent av flickorna säger att de tillbringar mycket tid vid sina dataskärmar. 22 procent av pojkarna mot bara 1 procent av flickorna räknar sig till gruppen ”mycket intresserade” av datorer och dataaktiviteter. Så mycket som 51 procent av pojkarna mot bara 20 procent av flickorna har datorer på sina egna rum. Könsfördelningen är tydlig vad gäller datorer vilket inte i lika hög grad gäller TV. 54 procent av pojkarna, jämfört med 46 procent av flickorna har TV på sitt rum. Pojkarna uppger i något högre utsträckning än flickorna att de tittar mycket på TV.

Undersökningen visar att hemmet är den absolut vanligaste fritidsarenan även under helgerna (Aagre m.fl. s. 85). Skillnaden mellan könen kvarstår. Pojkarna är något mer hemorienterade än flickorna. Det vanligaste sättet att tillbringa helgen på är att vara tillsammans med sina kamrater hemma hos dem. En tredjedel av de intervjuade har detta som första val när de ombads rangordna de tre viktigaste platserna för fritidsaktiviteter under helgerna. Den näst vanligaste aktiviteten var – något överraskande – hemma med

familjen, vilket en femtedel uppgav som förstaval. Att vistas ute på gator och torg är fortfarande något vanligare bland pojkarna medan flickorna i något större utsträckning än pojkarna går på privata fester. Att uppsöka uteställen som ungdomskafé, diskotek etc. är lika vanligt bland pojkar och flickor.

Rumslig orientering

Med ledning av ungdomarnas svar på frågorna om fritidsanvändning etc. skapade forskarna fyra olika kategorier som belyser de ungas rumsliga orientering (Aagre m.fl. s.86). Observera att dessa kategorier bör betraktas som typfall och därför inte går att applicera på enskilda individer. Kategorin *hemmaorienterade* utgörs av de ungdomar som huvudsakligen tillbringar sin fritid hemma för sig själva eller tillsammans med familjen. Drygt en tredjedel av de intervjuade kan räknas till denna kategori. Pojkarna är klart överrepresenterade liksom de "skolduktiga". De hemmaorienterade ungdomarna förekommer också oftare bland dem som bor utanför storstäderna. De är lokalt orienterade, bildar i regel inte några gäng och är klart mera upptagna av bokläsning än övriga. Nästa kategori utgörs av de *kamratorienterade* ungdomarna, dvs de som svarat att de tillbringar större delen av sin fritid tillsammans med sina kamrater antingen i det egna hemmet eller hemma hos någon av sina kamrater. En tredjedel av ungdomarna räknades till denna kategori. De sysslar också med datorer i högre utsträckning än andra. De kamratorienterade ungdomarna är, liksom de hemmaorienterade, rumsligt orienterade mot hemmet och den lokala miljön med hög grad av vuxenkontroll, men de skiljer sig dock från de senare främst genom att de tillbringar merparten av tiden med kamrater snarare än med föräldrar och syskon. Här finns inga skillnader mellan pojkar och flickor.

Till den tredje kategorin, *föreningsorienterade* räknas de som tillbringar större delen av sin skollediga tid i någon form av förening eller annan organiserad verksamhet. Kategorin omfattar närmare en fjärdedel av ungdomarna. Rumsligt befinner sig dessa ungdomar i halvoffentliga till offentliga miljöer med relativt låg grad av vuxenkontroll. Denna grupp utgörs i högre grad av flickor än av pojkar. De har ungefär samma intresse för böcker och data som övriga, men lever ett ganska inrutat och schemalagt liv, där fritiden organiseras ungefär på samma sätt som skolan. Till skillnad från de

båda andra grupperna är de inte särskilt lokalt orienterade, utan tillbringar en stor del av sin fritid utanför det egna bostadsområdet, tillsammans med kamrater på träning eller på resa med sin förening. De är med andra ord mera omvärldsorienterade och lär sig tidigt att utnyttja de rum och platser de besöker.

Den fjärde och minsta kategorin (15 %) utgörs av de *utetorienterade* ungdomarna. Hit räknas de som tillbringar sin huvudsakliga fritid utomhus på gator, torg och bostadsgårdar eller inomhus i offentliga lokaler och fritidsklubbar tillsammans med kamraterna. Rumsligt är de lokalt orienterade och har en tydlig orientering bort från det privata ut mot offentliga miljöer med låg grad av vuxenkontroll. Denna kategori bildar gäng, och är något mindre intresserade av böcker och data än övriga. Kamratumgänget är det viktigaste och de lär sig tidigt att ta den lokala miljön i anspråk. Könsfördelningen är relativt jämn. Musikintresset är större än bland övriga. Läger ner mycket tid på utseendet och är något mindre intresserade av sitt eget rum än övriga.

Sammanfattningsvis pekar resultaten från denna undersökning mot att pojkarna är något mer rumsligt orienterade mot hemmet och de vuxenkontrollerade miljöerna, medan flickorna i större utsträckning nyttjar offentliga, vuxenfria miljöer där föreningsliv och aktiviteter utanför hemmet är betydelsefulla.

Fritidens ökade betydelse

Mycket tyder alltså på att fritiden inte bara ökar i betydelse utan också att allt fler fritidsaktiviteter överhuvudtaget äger rum i hemmet – en tendens som kan relateras till den ökande individualiseringen (Nilsson 1998). Tomlinson (1990) nämner att 1987 ägde 86 procent av alla fritidsaktiviteter rum i hemmet. Dock handlar det om stora variationer mellan olika grupper i samhället. Trots att ungdomar tillhör de som tillbringar minst tid i hemmet visar en svensk undersökning (Gahlin 1984) att ungdomar 15–17 år i genomsnitt tillbringar 14 timmar i hemmet, varav 8 timmar består av sömn.

Fritiden och de ungas vardagsliv kan gestaltas, orienteras och formas på många olika sätt. En del ungdomar är orienterade mot hemmet och den privata sfären, andra mot lokaler och platser i offentliga miljöer medan åter andra är mer inriktade mot organiserad verksamhet i föreningar och klubbar utanför hemmet. En del forskare talar om en radikal förändring och menar att fritiden i

framtiden kommer att få allt större betydelse som investering i vuxenlivet (se t.ex. Nilsson 1998, Berggren 1999). Detta kommer också att leda till en ökad differentiering och uppdelning av ungdomar som har, respektive inte har förmåga och resurser att utnyttja sin fritid på ett rationellt sätt, dvs. på ett sätt som främjar deras ställning på arbetsmarknaden (Bjurström 1998, s 95).

Ungdomars meningsskapande på fritiden kan med Giddens (1991) terminologi beskrivas som en form av "etablerad praktik". Kulturella handlingar och fritidspraktiker kan användas för att strukturera vardagslivet och därmed ge möjlighet att omvärdera och hantera det. Medier och populärkultur får en allt viktigare funktion i de enskilda ungdomarnas meningsökande. Fritiden har utvecklats till en social scen som bidrar till att både förena och hålla isär olika sfärer i livet – offentliga och privata. Mycket tyder på att fritiden, och kanske speciellt den del som är förlagd till hemmet, har fått en allt större betydelse för de ungas identitetsarbete. Valet av fritid berättar i flera avseenden om våra levnadsvillkor och vilka vi är.

Ungdomars identitetsprocesser är kulturella. De har tillgång till mängder av kulturellt material vilket dock inte lever sitt eget liv utan är kopplat till sociala strukturer, kön och etnicitet. Kulturella tillhörigheter är därför inte bara uttryck för en viss stil eller smak, utan dessa är intimt förbundna med sociala positioner och hierarkier (Bjurström 1998). Identitet måste praktiseras, utprövas och förkroppsligas. Den måste med andra ord gestaltas materiellt och aktivt. Det innebär att identitetsprocesser också är rumsliga. De måste ta plats någonstans (Hetherington 1998 s. 17–18). Ofta sker det, såsom beskrivits i detta avsnitt, genom ett sofistikerat system av kombinationer av rörelser och ianspråktagande av olika slags privata och offentliga rum. Dessa rörelser och detta rums-skapande ser olika ut för olika ungdomskategorier (Andersson 2002). Det som är betydelsefullt är att de offentliga rummen, speciellt för de uteorienterade ungdomarna, ofta förknippas med kulturella smaker och uttryck vilket innebär att blotta närvaron i ett sådant rum får en identitetsproducerande funktion. För de uteorienterade och de kamratorienterade ungdomarna, speciellt i småorter och på landsbygden, innebär kamratintegrationen en betydelse som inte sällan står i konfliktförhållande till samhällsintegrationen, vilken för denna kategori ungdomar ofta förknippas med blockeringar, hinder och leda. För andra ungdomsgrupper betraktas samhällsintegrationen mer som en möjlighet att förverkliga det "riktiga"

livet, snarare än som ett hinder för det. I det förra fallet kopplas identiteten till ett kollektiv med kamraterna i det offentliga rummet; i det senare fallet till en framtida yrkes- och vuxenroll varhelst den kan förverkligas (Lieberg 2000).

Tillvaron som ung tonåring, oavsett om man är pojke eller flicka, är att vara maktlös med begränsade möjligheter att själv påverka sitt liv. Det är inte bara föräldrarna som har makt och inflytande. Även institutioner som skola och fritidsorganisationer, samt stat och marknad griper in i de ungas vardagsliv. Eftersom rätten till egna rum i princip saknas under tonårstiden – den tid då behovet av sådana rum egentligen är som störst – måste de unga själva upprätta platser och rum där de kan råda över sina egna liv. Sökandet efter platser och rum där man som tonåring får råda över sig själv, där man får vistas tillsammans med jämnåriga utan inblandning av vare sig föräldrar eller representanter för myndigheter och organisationer, är därför ett av de mest utmärkande dragen under tonårsperioden. Pojkarna har traditionellt upprättat sina frirum på offentliga platser, medan flickorna har sökt dem i det privata hemmet. Detta mönster håller på att lösas upp. Dataintresserade pojkar tillbringar merparten av sin fritid i hemmet framför datorn och flickorna söker sig alltmer ut i föreningsliv och offentliga miljöer. Men pojkar och flickor använder tonårsrummet på olika och könsspecifika sätt: Dataintresserade pojkar stannar inte hemma för relationsarbete, utan för teknikintresse. Flickorna söker sig inte ut i föreningar och offentliga rum för att ingå i hierarkiska könshomogena gäng, utan använder dem snarare som arena för relationsarbete i könsblandade grupper.

Det förefaller som om trenden mot en alltmer organiserad fritid håller på att luckras upp. Det är inte längre självklart att de unga söker sig till av vuxna tillrättalagda miljöer och aktiviteter. Istället verkar det som om individen i större utsträckning söker sig till de aktiviteter och organisationsformer som för tillfället bäst överensstämmer med dennes personliga syften, behov och intressen. Man kan därför tala om en privatisering av fritiden, dvs. en rörelse från en offentligt arrangerad fritid mot en privat anordnad fritid. Inte minst förstärks en sådan bild av fritidens utveckling över tid, av den rika tillgången på medie- och datautrustning och musikanläggningar som gör det attraktivt för ungdomar att spendera en stor del av sin fritid i hemmiljön.

Avslutning

Denna genomgång av forskningen visar att ungdomstiden är en brytningstid och övergående livsfas som innebär samspel med förhållanden på både mikro- och makronivå. Att bli vuxen innebär således att genomgå olika roller och successivt integreras i samhället. Den individuella övergången utgör en process av både inordning och utanförställning i förhållande till samhället i stort. I denna process är identitetsarbetet en viktig del och handlar om hur individen utvecklar en uppfattning om sig själv i det sociala och kulturella sammanhanget. Parallellt med den individuella övergången återfinns en samhällelig utveckling som justerar och tvingar fram nya perspektiv och förhållningssätt till verkligheten. Detta innebär att såväl form som innehåll i vuxenblivandet kan ses som två med varandra nära förbundna aspekter. Formen är en serie sammanhängande och socialt förmedlade nyckelövergångar, t.ex. att börja respektive sluta skolan, att skaffa arbete, bostad och kanske bilda familj. Innehållet motsvaras närmast av på vilket sätt nyckelövergångarna gestaltas, t.ex. vilken typ av arbete individen får, var man växer upp och senare väljer att bo och om/hur man väljer att leva i ett parförhållande. Vuxenblivandet kan inte förstås utan ett både kort- och långsiktigt perspektiv på förändring. En förståelse av identitetsutvecklingen, socialisation och integrering i vuxenlivet förutsätter en relation till långsiktig social utveckling, till moderniseringsprocessen och till historiska förhållanden som lett fram till nuläget.

Den typ av platser och rum som de unga söker sig till går naturligtvis inte att planera. De måste formas och utvecklas av ungdomarna själva. Ur de ungas perspektiv är staden redan felplanerad. Den är ofta alldeles för tillrättalagd och färdigplanerad. En lekplats med gungor, klätterställningar och sandlåda säger inte bara var barnen ska leka utan också vad och hur de ska leka. Vad vuxenvärlden kan göra är att utveckla förhållningssätt som säkerställer de ungas rätt till tid och plats för kreativ lek och samvaro, integrerat i samhällets övriga aktiviteter och stadsplanering. Kanske handlar det om att försöka undvika för mycket planering, att lämna vissa platser och sammanhang orörda. Att undvika ensidighet och förutsägbarhet och istället eftersträva mångtydighet och oklarhet i rummets utformning. Planering går då snarare ut på att skapa förutsättningar för att varje plats, oavsett om det är en stadsdel eller bara en del av en park, ska ge möjlighet för såväl back stage som on stage

aktiviteter. Stadens olika rum och platser blir till scener där ett identitetsarbete kan försiggå som en del i den läroprocess som går ut på att de unga successivt skall integreras i vuxenvärlden. Genom att växla mellan back stage och on stage, mellan centrum och periferi och mellan rollen som publik och aktör, utvecklar de unga föreställningen om sig själva, både som grupp och som enskilda individer. Att hitta platser och rum för denna process blir särskilt viktigt i tider då identiteten och självbilden måste skapas av ungdomarna själva. Framtiden är inte längre given eller ens förutsägbar, den måste skapas av ungdomarna själva.

Referenser

- Aagre, W; de Haas, A; Häggström, C; Lieberg, M och S. Mörch, (2002): *Nordiska tonårsum. Vardagsliv och samhälle i det moderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersen, H. (1986): *Kvindeværd*. København: Rubikon
- Andersson, B. (2001): *Rädslans rum. Trygghetens rum*. Ett forskningsprojekt om kvinnors vistelse i trafikrummet. Stockholm: Vinnova.
- Andersson, B (2002): *Öppna rum. Om ungdomarna staden och det offentliga livet*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Ariès, P. (1982): *Barndomens historia*. Stockholm: Gidlunds.
- Bengtsson, H och P. Wirtén (1996): *Epokskifte*. En antologi om förtryckets nya ansikten. Stockholm: Rabén & Prisma.
- Berggren, L. (red). (1999): *Fritidskulturer*. Lund Studentlitteratur.
- Berggren, L. (2003): *Lots i moderna farvatten*. En studie av det lokala fritidsarbetets betydelse för ungas socialisation. Pågående avhandlingsarbete vid Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Bjurström, E. (1995): Socialisation och tillblivelse – ett kultursociologiskt perspektiv, i Berggren & Olofsson (red): *Fritid på tvåren*. Stockholm: Fritidsforum.
- Bjurström, E. (1998): "Den moderna ungdomspolitik och ungdomen fritidskulturer". I O. Zetterberg (red.): *Fritid i ny tid*. Stockholm: Sober Förlag.
- Bourdieu, P. (1979/1984): *Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1992): "Ungdomen är bara ett ord", i *Kultur och kritik*. Göteborg.
- Boverket (2000): *Ungdomar är också medborgare*. Om barns och ungdomars inflytande i planeringen. Karlskrona: Boverket.
- Brake, M. (1980): *The Sociology of Youth Cultures: Sex and drugs and rock 'n' roll*. London: Routledge.
- Cohen, P. (1972): *Subcultural Conflict and Working Class Community*. I *Working Papers in Cultural Studies, nr 2*. University of Birmingham.
- Cunningham, H. (1991): *The Children of the Poor. Representations of Childhood since the Seventeenth Century*. Oxford.
- Feuer, L. (1969): *The Conflict of Generations*. New York.
- Fornäs, J. (1995): *Cultural Theory and late modernity*. London: Sage.
- Gahlin, A. (1984): *Barn och ungdomar*. Stockholm: Publik- och programforskningsavdelningen, Sveriges Radio.

- Ganetz, H. (1992): Butiken ,hemmet och kvinnligheten som maskerad. Drivkrakter och platser för kvinnligt stilskapande, i Fornäs m fl (red): *Unga stilar och uttrycksformer*. Fus-rapport nr 4. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Gillis, J. (1981): *Youth and History. Tradition and change in European age relations 1770 to present*. New York: Academic Press.
- Hetherington, K (1998): *Expressions of identity; Space, Performance and Politics*. London: Sage Publications.
- Lieberg, M. (1992): *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*. Lunds universitet: Byggnadsfunktionslära.
- Lieberg, M. (1998): "Ungas rum och rörelser i stadens periferi." *Nordisk Arkitekturforskning*, vol. 11, No 3, s.21–35.
- Lieberg, M. (2000): *Ungdom i småort. Om ungdom identitet och lokala livsformer*. Lunds universitet. Institutionen för Arkitektur.
- Mannheim, K (1952): "Problems of Generations", i *Essays on the Sociology of Knowledge*. London.
- Mitterauer, M. (1988) *Ungdomstidens sociala historia* , Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Musgrove, F. (1964): *Youth and Social Order*. London: Routledge and Keegan Poul.
- Mörch, S. (1985): *Att forske i ungdom. En socialpsykologisk essay*. Köpenhamn: Rubikon.
- Mörch, S och A. de Haas (2002): "Tonårsrummets teori", i Aagre et al *Nordiska tonårsrum. Vardagsliv och samhälle i det moderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, P. (1998): *Fritid i skilda världar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Nielsen, H B och M. Rudberg, (1991): *Historien om pojkar och flickor. Könssocialisation i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Ohlsson, L B (1997): *Bilden av den hotfulla ungdomen*. Värpinge: Ord & Text.
- Sernhede, O. (1996): *Ungdomskulturen och de andra*. Göteborg: Daidalos.
- SOU 1994:77 *Tillvarons trösklar*. Betänkande av Generationsutredningen.
- SOU 1996:111 *Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år*. Rapport från åldersgränsutredningen.

- Stafseng, O. (1981): *Ungdom som historisk og allment fenomen*. Oslo: Sosiologi i dag, 3–4/1981.
- Tomlinson, A. (red) (1990): *Consumtion, Identity and Style*. London/New York: Routledge.
- Waara, P. (1996): *Ungdom i gränsland*. Umeå: Boréa.
- Willis, P (1976/83): *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda bokförlaget.
- Ziehe, T. (1986): *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, T. (1989): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Stehag: Symposion
- Ungdomsstyrelsen (1996): *Svensk ungdomsforskning – inriktning, organisation och finansiering*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2000): *Ny tid, nya tankar? Ungdomars värderingar och framtidstro*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Öhlund, T. (2002): "Splittrad ungdomsforskning: Dagens ungdomar är både äldre och yngre". i B, Nygård (red): *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.

Ett nytt paradig i synen på barn och barndom

Innebörd, genomslag och konsekvenser i
samhällsplaneringen

Fil.dr. Bodil Rasmusson

Innehåll

Inledning	249
Historisk tillbakablick	250
Den nya barnforskningen	253
Barn om barndom i en modern förort	257
Två exempel	259
Några slutsatser	264
Paradigmets genomslag och konsekvenser	265
Diskussion	268
Slutord	270
Referenser	271

Inledning

Under lång tid fanns stor tilltro till expertkunskap och till rationella lösningar i samhällsplaneringen. Bland forskare och professionella fanns föreställningen att det skulle vara möjligt att fastställa barns behov på ett objektivt sätt en gång för alla. Att tillfråga barn föreföll otänkbart fram till början av 1990-talet, då begreppet barnperspektiv för första gången började användas i vetenskapliga texter (Tiller 1991). Under de senaste årtiondena har det successivt skett förändringar i synen på barn och barndom i forskningen, politiken och inom olika verksamheter som riktar sig till barn. Orsakerna kan sökas i de snabba samhällsförändringarna, erkännandet av barns rättigheter genom barnkonventionen och i utvecklingen av nya teorier om barndom, barns utveckling och socialisation.

Barndomsforskare talar om ett paradigmskifte, vilket bland annat innebär att de, i betydligt större utsträckning än tidigare, vänder sig till barn som sakkunniga informanter i forskningen (Prout & James 1990). Barndomen uppfattas inom den nya barnforskningen inte bara som en livsfas utan som en social konstruktion, vars innebörd kontinuerligt förändras i relation till ekonomiska, kulturella och sociala förhållanden i samhället. Föränderligheten i samhället har fått konsekvenser för barns utvecklingsbetingelser och således även för deras utveckling, konstaterar Dencik (1999).

Ett eget politikområde, barnpolitik, har formulerats (regeringens skrivelse 2001/02:166) och barn betraktas som en egen kategori i välfärdsforskningen. Barns välfärd definieras som deras förfogande över resurser, eller levnadsnivå inom olika områden, bl.a. bostad och närmiljö, trygghet och säkerhet, rekreation och kultur (SOU 2001:55). Metoder har börjat utvecklas för att öka barns och ungdomars delaktighet i samhällsplaneringen (Boverket 2000).

När vuxna börjar se på tillvaron ur barns synvinkel, och när ett rättighetstänkande i enlighet med barnkonventionen ska börja praktiseras, öppnas nya perspektiv. På samma gång blir innebörden i begreppen barns behov och barnets bästa mera relativa och svårbestämbara än tidigare. Det blir härmed inte lika enkelt, som i den rationalistiska diskursen, att fastställa vad som karakteriserar en säker, trygg och utvecklande miljö för barn. Bland annat aktualiseras det spänningsförhållande som finns mellan synen på barn som objekt och aktörer, som föremål för vuxnas omsorg, fostran och beslut eller som medskapare och kompetenta subjekt. Nya teorier om samspelet barn – miljö och om den senmoderna

barndomen är verktyg som kan hjälpa oss att förstå barns villkor i stadsmiljö med nya utgångspunkter.

Kapitlet inleds med en kort historisk tillbakablick där jag ger exempel på vilka problem som fokuserats och vilka åtgärdsförslag som förespråkats vid några olika strategiskt valda tidpunkter under 1900-talet. Därefter följer ett avsnitt där jag beskriver framväxten av och innehållet i det nya paradigmet i barnforskningen. Genom exempel från min egen forskning om och med barn i förortsmiljö ger jag en illustration till hur de nya teorierna har tillämpats i ett konkret forskningsprojekt.¹ Jag ger därefter exempel på hur det nya paradigmet fått genomslag i olika sammanhang, bl.a i statistiken och statens offentliga utredningar. Avslutningsvis diskuterar jag innebörden i synen på barn som objekt och aktörer. Jag berör också några frågor av intresse för fortsatt forskning.

Historisk tillbakablick

En tillbakablick på utvecklingen under 1900-talet visar att barn i hög grad stått i centrum för politiskt intresse, vetenskaplig kunskapsutveckling och ideella och professionellas kamp och opinionsbildning. Många sakkunniga har fört en envis kamp för att nå ett allmänt erkännande av barns rätt till lek och egna fysiska utrymmen. Att tillgodose barns basbehov och att skydda barn mot allvarliga olyckor har varit viktiga hälso-, bostads- och socialpolitiska frågor under hela 1900-talet. Faror och risker i barns miljö har förändrats över tiden och uppfattats på varierande sätt i skilda kontexter av olika aktörer och betraktare. Olika åtgärder har vidtagits för att komma till rätta med problemen, åtgärder som återspeglar olika synsätt på barn, barns behov och barnets bästa. Summariska nedslag vid några olika tidpunkter ger en bild av hur ”de för barnen tänkta perspektiven” liksom innebörden i barnets bästa förändrats över tiden.

Historiska beskrivningar av barns villkor i stadsmiljö börjar ofta vid förra sekelskiftet. Befolkningsomflyttningen från land till stad i slutet av 1800-talet skapade problem på stadens gator. Sträng disciplin, kontroll och regler tillämpades för att hålla efter de vanartiga barnen. Åtgärderna hade dubbla syften. Dels handlade det

¹ Texten bygger delvis på min doktorsavhandling i socialt arbete *Stadsbarndom. Om barns vardag i en modern förort* (Rasmusson 1998). Avhandlingen har även getts ut i populärversion *Låt oss vara med. Barn om barndom i en modern förort* (Rasmusson 1999).

om att skydda barnen från faror, men också att skydda samhället mot de farliga barnen. En av de växande farorna på gatan var den ökande bilismen, som på *1920-talet* blev så pass omfattande att det fanns anledning att skydda och trafikundervisa barnen. Särskilda ordningsregler upprättades för hur barnen skulle uppföra sig på lekplatser och på gatan. Det fanns en tilltro till att det skulle vara möjligt att fostra och anpassa barn till trafikmiljön och de nya farorna och riskerna (Skolöverstyrelsen 1983).

1935 utkom Alva Myrdal med boken *Stadsbarn*, där hon beskrev hur barns villkor förändrats med inflyttningen till städerna. Den nära kontakten med djur och natur, den naturliga kontakten med vuxna i det dagliga arbetet i lantushåll och hemhantverk var exempel på viktiga värden som gått förlorade när barn tvingades bo i bostäder som "lagts såsom fack bland andra fack i stenöknens bostadsstaplar". Alva Myrdal underströk att "små barn passa inte i städerna" och "hela bostadsbyggandet måste underkastas en ny och frimodig prövning från familjesynpunkt". Hon förespråkade ideal som innefattades i funktionalismen och som kom att få stort inflytande på bostadsbyggandet i Sverige under många år. Kvarteren skulle grävas ur och öppnas för sol och vind. Stora och små parker samt lekgårdar skulle läggas in i stadsplanerna. Grönskan skulle inte bara finnas av estetiska skäl utan även tjäna som "... barnavårdens krav på stadsplanarkitekturen" (Myrdal 1935, s. 21).

Genom den s.k. stockholmsundersökningen, som genomfördes på *1950-talet*, identifierades barnolycksfall som ett allvarligt samhällsproblem. Undersökningen initierades av de båda läkarna Ragnar Berfenstam och Teodor Ehrenpreis (Berfenstam et al 1957). Det framkom att vart tionde barn i Stockholm råkade ut för en skada som krävde läkarvård. Samarbetskommittén mot barnolycksfall inledde ett omfattande olycksfallsförebyggande arbete, som sedan kom att fullföljas bl.a. genom det statliga Barnmiljörådet. Arbetet inriktades på opinionsbildning och information om barns behov av en säker, trygg och utvecklande miljö.

Karaktäristiskt för *1970-talet* är den omfattande kritik som riktades mot barnmiljöerna i de s.k. miljonprogramsområdena. Brister i såväl den fysiska som den sociala miljön uppmärksammades i statliga utredningar, forskningsrapporter och debattskrifter. Återigen återopades idealet om livet på landet. En återkommande fråga var: Vad kan vi göra i modern stadsbebyggelse för att kompensera barnet för den idealiska barnmiljö de gick miste om när land förvandlades till stad? Staten ställde medel till förfogande för

miljöförbättringar. Lagstiftningen förändrades genom införande av tydlig normering beträffande utemiljöns utformning. Ett flertal nya barnexperter utbildades. Barnpsykologen Stina Sandels forskning bidrog till att öka förståelsen för barns begränsade förmåga i trafiken. Anlagda lekplatser, parklekar och bygglekplatser, trafikseparering och pedagogiska program för att stimulera barns lek var experternas svar på problemen under detta och nästa årtionde. Vi kan tala om att det skedde en "pedagogisering" av utemiljön. Under *1980-talet* märktes en avmattning i det stora intresset för barns villkor i den fysiska miljön. Detaljregleringen i plan- och bygglagstiftningen ersattes med en ramlag. Den expanderande barnomsorgen och fritidsverksamheten kom i fokus.

1993 ratificerade Sveriges riksdag FN:s konvention om barnets rättigheter och en ny barnmyndighet, Barnombudsmannen, inrättades. Problemen i storstädernas utsatta områden – arbetslöshet, ohälsa, segregation, våld, hot och rädsla – uppmärksammades särskilt. Regeringen initierade omfattande projektverksamhet genom återkommande storstadssatsningar. Nedskärningar inom den offentliga sektorn på grund av lågkonjunktur väckte oro. Bostadsbyggandet började alltmer att präglas av marknadstänkande och den statliga barnkommittén (SOU 1997:116) konstaterar att barns intressen har svårt att göra sig gällande i den övergripande samhälls- och trafikplaneringen. Vikten av att barn och ungdomar får möjlighet att vara delaktiga betonas och Boverket fick i uppdrag att samla goda exempel (Boverket 2000). På senare år har även trångboddhet, barnfattigdom och hemlöshet bland barn uppmärksamats som nya och allvarliga problem i storstadsmiljö.

Utvecklingen i städerna är en av de faktorer som drivit på utvecklingen inom barnforskningen. De etablerade teorierna inom psykologi och sociologi kom till korta när forskarna ville försöka förstå och förklara de problem som blivit en följd av samhällsutvecklingen och den tekniska utvecklingen – barnolycksfall, miljöförstöring, torftiga bostadsmiljöer, utsatta barn, våld, rädsla och segregation.

Den nya barnforskningen

Barndomssociologi

Under 1970-talet växte kritiken mot den barnforskning som hittills bedrivits inom sociologi och psykologi. Sociologin kritiserades för sitt bristande intresse för barn och barndom. Barn var osynliga som social kategori och innebörden i ett av sociologins nyckelbegrepp – socialisation – ifrågasattes i grunden. Begreppet baserades på uppfattningen att vuxna är kunniga och kompetenta aktörer i sociala sammanhang medan barn är outvecklade, inkompetenta och ovetande. Barnet betraktades som en individ som föds som “tabula rasa” och som ska formas och “fyllas” med kunskap och färdigheter för att kunna fungera som en fulländad vuxen. Socialisationsforskningen hade därmed siktet inställt mot framtiden och inte på barns situation här och nu. Eftersom forskarna betraktade processen som enkelriktad, blev interaktionen mellan barn och vuxna ointressant (Alanen 1992, Waksler 1991). Kritiken togs på allvar av en grupp sociologer som under åren 1987 – 1992 bedrev ett omfattande teoretiskt arbete inom ramen för ett internationellt forskningsprojekt *Childhood as a Social Phenomenon*. Forskargruppen utvecklade en ny forskningsinriktning, barndomssociologin, som innefattade; den senmoderna barndomens villkor, barnpolitik, barns välfärd, relationer mellan generationerna, genusaspekter, barns egen kultur samt barns egna perspektiv på sina livsvillkor och vardagstillvaro (Qvortrup m.fl. 1994). Den franske historikern Philippe Ariès uppges vara en viktig inspirationskälla för barndomssociologerna. De nya insikter som han förmedlade i *Barndomens historia* (1962), nämligen att barndomen är ett historiskt föränderligt fenomen, ledde till att barndomens historia identifierades som ett nytt och intressant forskningsområde. I dag omfattas intresset för barn och barndom även av discipliner som ekonomi, geografi och antropologi (Qvortrup 1999).

Den senmoderna barndomens karaktäristika

Barndomssociologin har myntat begrepp och formulerat teorier som ger en generell bild av den senmoderna barndomens karaktäristika (Qvortrup m.fl. 1994). En allmän uppfattning är att barn är en minoritetsgrupp, som är förhindrad att delta i samhällslivet fullt ut, och som *marginaliseras* inom en mängd väsentliga områden. Vuxnas

perspektiv dominerar och är förhärskande inom samhällsplanering, statistik, lagstiftning, forskning och journalistik. Man kan också tala om barns marginalisering i relation till fysisk miljö och olika sociala och kulturella arenor, då de utestängs p.g.a. de faror och utvecklingsrisker som definieras av vuxna. Som argument för denna typ av marginalisering nämns ofta barns rätt till och behov av vuxnas beskydd. Detta motiv återspeglas också i den tillsyn, omsorg och fostran av barn som sker inom skolans, barnomsorgens och den organiserade fritidens ram. En annan generell uppfattning bland barndomssociologer är att den moderna barndomen är *organiserad, pedagogiserad, professionaliserad och institutionaliserad*. Barn får allt mindre egen tid utan vuxnas överinseende och kontroll. De tillbringar huvuddelen av sin tid i skola, förskola och i organiserade fritidsaktiviteter.

Samtidigt ställs ökande krav på att barn tidigt ska bli självständiga. De förväntas kunna planera sin tid, formulera sina åsikter, träffa självständiga val och delta i beslutsfattande (Qvortrup 1994). Allt större krav ställs därmed på individen att utveckla kompetens för att själv hantera sin livsbana inom de i huvudsak standardiserade vägar som står till buds (Näsman 1994). En tilltagande *individualisering* sägs vara ett av det senmoderna samhällets mest framträdande drag. *Individuering* är ett annat näraliggande begrepp, som betyder att "den enskilde integreras i allt fler och starkare icke – familjära aktiviteter, organisationer och institutioner" (Dencik & Schultz – Jørgensen 1999). Enligt Margareta Bäck-Wiklund (2001) visar modernitetsforskningen att individualitet och individuell autonomi är en stark generell trend i dagens samhälle och det gäller både barn och vuxna. Traditioner utmanas, gamla normer och värderingar ifrågasätts och traditionella familjemönster upplöses och omformas. "Sammantaget innebär dessa förhållanden en kvalitativ och inträngande förändring i människors vardagsliv vad avser relationer och självuppfattning (s. 35).

Teorier om samspelet mellan barn och miljö

Även psykologisk forskning kom att kritiserats för sitt bristande intresse för barns interaktion med sin omgivning och olika miljöfaktorer betydelse för barns utveckling. Frågor om barns vardagsvillkor, kultur och sociala liv var därmed ointressanta. Kritikerna anförde att psykologin "patologiserat" barnet och understött synen

på barnet som inkompetent, sårbart och beroende (Skolnick 1975). Stadietänkandet, varigenom barns utveckling anses följa en viss ordning med anknytning till biologiska åldrar kritiserades för att ha låst förväntningarna på barn och osynliggjort deras egna perspektiv. Vi förleddes att tro att vi redan på förhand känner till vad barnet tycker, tänker och känner till, skriver Lena Alanen (1992). I anslutning härtill kritiserades även de experimentella, naturvetenskapligt orienterade forskningsmetoder som dominerat den barnpsykologiska forskningen.

Svar på denna kritik finner vi inom socialpsykologi (Dencik 1999), utvecklingsekologisk teori (Bronfenbrenner 1993), inom miljöpsykologi (Björklid 1996) och pedagogik (Qvarsell 1988). De nya teorierna betonar alla betydelsen av att studera interaktionen mellan barn och miljö för att förstå barns utveckling och utvecklingsbetingelser.

Den amerikanske psykologen Urie Bronfenbrenner har utvecklat en utvecklingsekologisk modell som åskådliggör barnets utveckling i hela dess fysiska, ekonomiska, sociala och kulturella sammanhang. Teorin beskriver barns utveckling i ett samspeleperspektiv, där barnet påverkar och påverkas av miljön genom djupgående läroprocesser. Den beskriver också olika miljöer och deras ständiga samspel som i sin tur påverkar barnets liv direkt och indirekt.

Barn utvecklas inte enbart i sin närmiljö (mikrosystemet) utan även i samspel med de miljöer (meso-, exo- och makrosystemen) som omger dem. Den utvecklingsekologiska modellen brukar illustreras med koncentriska cirklar som omsluter varandra, den ena inuti den andra som i en rysk docka.

Den fysiska miljön finns med som en komponent i utvecklingsekologin, men när vi intresserar oss specifikt för barns villkor i den fysiska miljön finner vi en tydligare betoning på dessa aspekter i miljöpsykologin. Forskningsinriktningen har företrädare från olika discipliner: arkitektur, psykologi, pedagogik, sociologi, geografi, antropologi och biologi. Pia Björklid (1996) som under många år arbetat med miljöpsykologiska frågeställningar i studier rörande relationen barn – miljö, har gjort följande sammanfattning av ett miljöpsykologiskt synsätt:

Miljöpsykologin representerar ett interaktionistiskt synsätt. Samspelet betraktas som ett dynamiskt utbyte mellan människa och miljö; människor påverkar och påverkas av sin miljö. Individerna utvecklas genom att söka erfarenhet och kunskap om sin miljö – såväl den sociala som den fysiska. Hon utforskar och prövar den. Miljön är

objekt för hennes förändringsarbete vilket syftar till att anpassa den efter hennes behov och förutsättningar. Förändringsarbetet utvecklar människans olika egenskaper. Samtidigt påverkar miljön människan i en direkt mening genom att den anger förutsättningar och bestämmer gränser. Denna påverkan samvarierar med individens egenskaper. Samma miljö får olika effekter på olika individer, liksom olika miljöer kan ge samma effekt på olika individer. Miljön upplevs inte på samma sätt av alla individer utan var och en "konstruerar" sin egen omvärld (s. 3).

Björklid (1991) framhåller att den fysiska och sociala miljön är transaktionell, d.v.s i ett ständigt växelspel och svår att särskilja. Utifrån min tolkning innefattar fysisk miljö aspekter i den byggda miljön, som består av bebyggelse, trafiksystem, park- och grönområden, lekplatser m.m. Sociala aspekter handlar konkret i barnens vardag om deras möten och umgänge med grannar, erfarenheter av och iakttagelser av människor, kända och okända, som vistas i grannskapets yttre miljö. I social miljö innefattas dessutom barnens eget sociala liv, deras kamratrelationer och möjligheter att finna egna sociala utrymmen.

Barndomen som barnets livsrum

Lars Dencik (1999) ger ytterligare dimensioner till förståelsen av de sammanhang som omger barn i dagens samhälle. Han beskriver barndomen som barnets livsrum definierat utifrån tre olika dimensioner – en materiell (M), en social (S) och en kulturell (K) dimension. För att förstå barndomens betydelse för barns uppträdande och utveckling måste man undersöka dessa tre dimensioner, som sammantaget konstituerar barndomen. Ändrade samhällsförhållanden skapar andra livsrum för barnen vilket också innebär nya utvecklingsmässiga utmaningar för dem. Utvecklingsmässiga utmaningar eller utvecklingsuppgifter är viktiga begrepp när vi vill försöka fånga barns egna perspektiv på sina miljövillkor. Birgitta Qvarsell (1988:81) beskriver hur barnens utvecklingsuppgifter befinner sig i ett spänningsfält mellan det individuella, mognadsmässiga och naturförankrade å ena sidan och miljön, samhället och kulturen i stort å andra sidan. Hon för därmed också in en aspekt som rör barnets biologiska och psykologiska mognad, en aspekt som är viktig att beakta när vi exempelvis bedömer barns trafikmognad och förmåga att hantera olika risksituationer.

Sammanfattningsvis kan konstateras att dessa nya teorier bidragit till att fokusera barns vardagsliv och barns villkor i stadsmiljö som angelägna forskningsuppgifter.

Barn om barndom i en modern förort

När vi vill förstå det komplicerade samspelet mellan barn och miljö, såväl strukturellt som individuellt, räcker det oftast inte med en enda teori eller förklaringsmodell. I min egen forskning har jag hämtat uppslag från alla de är beskriva teorierna (Rasmusson 1998). Denna tvärvetenskapliga ansats visade sig vara fruktbar i min analys av relationen mellan barn och den fysiska och sociala miljön i ett förortsområde, Norra Fäladen, i Lund. Bostadsområdet byggdes i det s.k. miljonprogrammet under 1970 och har därefter byggts ut och kompletterats i olika etapper. Det består av olika typer av bebyggelse – radhus, villkor, flerfamiljshus med bostadsrätt och hyresrätt. Vid tidpunkten från min undersökning hade stadsdelen ca 10 000 invånare. Den empiriska studien genomfördes 1995–1996 och omfattade 28 barn i 9–10-årsåldern som alla gick i samma klass. Ungefär hälften av barnen var av utländsk härkomst.

Att studera barns vardagsliv

Jag använde mig av en bred uppsättning av kvalitativa metoder; uppsatser, teckningar, barnens egen fotografering, rundvandringar i bostadsområdet med barnens som guider, individuella intervjuer och gruppintervjuer. Genom att vända mig till barn som sakkunniga informanter om sina egna miljövillkor sökte jag efter nya perspektiv på såväl stadsbarndomens som den institutionaliserade barndomens villkor. Jag ville tränga bakom de allmänna föreställningarna om förorten som trist, torftig och socialt utarmad, och jag försökte finna alternativ till det ensidiga uppifrånperspektiv som hittills i så hög grad varit rådande bland alla de experter som talat å barnens vägnar. Jag tog min utgångspunkt i synen på barn som aktörer som medskapare av sina egna livsrum individuellt och kollektivt.

Har barn en egen hemlig värld och vill de släppa in en vuxen? var en av de frågor som jag återkommande reflekterade över. Min erfarenhet är att det finns aspekter i barnens uppfattningar,

upplevelser och deras egen kultur som är svåra att upptäcka och svåra att tolka. Det var en särskild svårighet att de det märkvärdiga i det vardagliga, att inte bagatellisera det som är viktigt för barn. Per Olav Tiller (1987) konstaterar att barn reagerar, lär och experimenterar utifrån verkligheten så som de upplever den och inte utifrån våra vuxna förståelseformer, intentioner och kategoriseringar. För vuxna forskare är det en utmaning att försöka gå in i denna barndomsvärld och försöka förstå barns sätt skapa mening, sammanhang och att därmed finna nya mönster. De vardagliga händelserna, de dagliga rutinerna som ständigt upprepas kan te sig triviala och ointressanta, men det är i vardagen som vår tillvaro formas i väsentliga delar. Det lärande som finns invävt i vardagens trivialiteter är en väsentlig aspekt av barns socialisering. Vardagens organisering framförallt i hemmet och skolan, liksom organiseringen av det fysiska rummet påverkar barnens handlingsmöjligheter. Tid och rum är därför begrepp som är nära förbundna med varandra och som är centrala för förståelsen av den moderna barndomens vardagsvillkor.

Barnen strävar efter att finna egna platser och utrymmen

Barnen strävar efter att finna egna platser och utrymmen – fysiska och sociokulturella rum – där de kan göra miljön till sin och där de kan utveckla sin egen kultur utan vuxnas insyn och kontroll. Trygghet i att röra sig ute på egen hand är en viktig förutsättning för detta skapande.

Barnen förmedlade genomgående en stark känsla av närhet till den fysiska miljön, utomhus och till de små tingen. De platser eller fysiska rum som barnen skrev om, tecknade, fotograferade eller visade mig till under våra promenader kan sammanfattande betecknas som: gömställen, *utsiktsplatser*, *lekplatser/lekställen*, *mötesplatser och viloplats*.

Talet om rädsla och förekomsten av faktiska faror är viktiga aspekter för förståelsen av stadsbarndomen. I min analys av det sociokulturella rummets innebörder framträdde följande teman: *otrygghet – rädsla*, *spänning – fascination*, *trygghet – säkerhet*. Det är teman som i sin tur hänger nära samman med frihet och kontroll.

Jag uppfattar att det finns ett spänningsförhållande mellan barns och vuxnas sätt att se på faror och rädsla. När jag lyssnat på barnens upplevelser, deras förmåga att reflektera och finna

strategier för att undvika eller undkomma faror, har många faror kommit att framstå som mindre oroväckande än de förmodligen skulle ha gjort, om vuxna skildrat samma fenomen. Det är viktigt att förstå de olika aspekter som också kan inrymmas i rädslan – utmaningarna, underhållningsvärdet, och lärandet om andra människor. Det är lätt att underskatta barns förmåga att förstå och reflektera över sociala sammanhang. Likaså är det lätt att glömma innebörden i den utvecklingsuppgift som handlar om att bemästra världen, tackla utmaningar och överskrida gränser. Barn behöver utmaningar för att utvecklas.

Två exempel

Jag har valt två exempel som olika sätt illustrerar närmiljöns betydelse i barnens vardag. Det ena exemplet visar ett enskilt barns (Lina) sätt forma sitt livsrum och expandera sin aktionsradie. Det andra exemplet visar hur barn tillsammans och i grupp tar tillvara och omformar de förutsättningar som erbjuds på gården i ett flerfamiljshusområde.

Exempel 1: Lina

På vårt område är det roligt. Vi har lekplatser. Vi spelar tennis på sommaren på tennisplanen. Jag leker mest på min gård. Det är ganska roligt att bo här, men på området finns inte så många barn. Det är roligt att bo på Norra Fäladen tycker jag (Linas uppsats).

Till uppsatsen fogade hon en illustration som på ett detaljrikt och "exakt" sätt visar Linas närmaste grannskap med hus, gårdar, uteplatser, parkeringar, tennisplan m.m. När hon ritade sina favoritplatser var hon mycket engagerad och fyllde två papper. Hon ritade flera platser utomhus – lekplatser, cykelvägar, den egna gården och ett parkområde.

Jag tittade på Kärlek ombord..

Lina bor tillsammans med sin mamma och lillebror i flerfamiljshus. Pappa bor i en annan stadsdel i samma stad och Lina besöker honom ofta. Hon har bott i området i samma bostad sedan hon var

två år och hon har inga minnen från någon annan boplats. Husen är fina, tycker hon, men de behöver målas. Lina gör många saker när hon är hemma själv. Hon tycker om att titta på TV och ägnar sig ofta åt detta ett par timmar varje dag, särskilt på vintern. På sommaren brukar hon vara hos sin moster och sina kusiner eller så bor hon och mamma i husvagnen vid kusten och där finns ingen TV. En av Linas dagböcker illustrerar väl hur hon kan tillbringa en eftermiddag ensam hemma.

Direkt efter skolan gick jag hem. När jag kom hem åt jag två smörgåsar och drack vatten. Jag tittade på Kärlek Ombord. Det handlar om en kryssning. Dom som jobbar där heter Julia, Duck sen kommer jag inte ihåg fler namn. Programmet är jättebra. Sen gick jag in på mitt rum och satte på band. Jag lyssnade på fembanden. Medan jag lyssnade på det läste jag Fem söker en skatt. Den boken är jättebra. Jag var hemma själv för min mamma åkte ner till stan. Under tiden tittade jag på Sunes sommar. Den är rätt så bra. Jag pysslade också lite grann. Sen satte jag mig och skrev på skrivmaskin. Sen tittade jag på Osten direkt. Sen gick jag och badade. Sen läste jag lite till. När klockan var 20.00 tittade jag på Esters testamente. Det var faktiskt jättebra. Det var första avsnittet. Efter det gick jag och la mig. Innan jag somnade läste jag Agnes Cecilia.

Att se på spännande filmer är det bästa Lina vet. "Det beror på vad jag är på för humör, ibland kan det vara actionfilmer, det beror på, ibland ser jag på skräckfilmer."

Mamman vill inte gärna att Lina tar hem kompisar när hon inte själv är hemma."Hon är rädd att vi ska göra såna busiga grejor", säger Lina. Hennes framtidsdröm är att bli polis: "Det har jag velat ända sen jag var liten, eller detektiv. Det är mer spännande grejor än t.ex. att jobba som sköterska eller nåt sånt."

Det var roligare förr...

Lina är på fritidshem alla dagar i veckan utom en, men hon skulle vilja sluta. Hon har varit på 'fritids' i snart tre år och allt är välbekant och uttjatat. Hon vill ha mer fri tid till förfogande för att vara med kompisar. En gång i veckan går hon på kommunala musikskolan och spelar flöjt, men det vill hon sluta med: "Jag ville sluta efter förra terminen men så var jag tvungen att gå den här terminen också. Det är inte roligt." Lina tycker om att vara ute, men mamma vill inte att Lina ska gå ut själv när inte hon är hemma. Lina känner att hon skulle kunna klara sig själv på egen hand, men

mamma är orolig för att någonting ska hända henne. Men grannarna runt omkring ”dom är snälla” och Lina har aldrig blivit skrämmd någon gång när hon varit ute. Ett lite mystiskt inslag i grannskapet utgörs av en gubbe som vi mötte på vår promenad tillsammans i området. ”Han är jättekonstig med hunden hela tiden. När han är ute med den, kan han låta den göra en massa saker som egentligen inte hundarna får göra.” Ett spännande inslag som jag uppfattar att Lina önskar att det fanns mer av. Lina berättar också om en gemensamhetslokal som finns några hus bort. Där kan man ha fester och det är möjligt för barnen att gå dit och spela spel. På golvet finns ett stort schackbräde. Barnen kan själva gå dit på eftermiddagarna om de vill.

”Det var roligare förr” är ett genomgående tema i intervjun med Lina. ”Nu när man är stor har man inte så mycket att göra”, säger hon. Det positiva som hon skrivit i uppsatsen, tar hon tillbaka i intervjun. ”Det är inte roligt nu längre.” Hennes beskrivningar av bristen på möjligheter för utomhusaktiviteter illustrerar denna uppfattning. Hon visar mig en liten pulkabacke: ”Den var jätterolig när jag var mindre.” När man var liten var det lätt att hitta spänning: ”Vi har en sån rutschkana där borta, som är rätt så stor. Så gick jag uppför den. Min mamma stod där borta och snackade med nån.. så gick jag uppför den. Ja, och sen satte jag på mig den ena skidan och så hade jag nästan fått på mig den andra skidan... så åkte jag ner.”

Lina leker ibland på en intilliggande lekplats med en yngre pojke. När vi besöker lekplatsen tillsammans demonstrerar hon hur hon brukar sitta på taket på lekhuset och förklarar att det är bra att repet i klätterställningen är sönder: ”För då är det mycket svårare att ta sig upp”.

”Man har tröttnat på lekplatserna, dom är inte så roliga. Det skulle vara mer klätterställningar, höga. Dom kunde göra mer. Mer grejor skulle det finnas. Dom kunde komma med nya grejor.” Jag frågar Lina om hon skulle vilja bo någon annanstans. ”Nej jag vill bo här”, svarar hon, ”eller kanske hos farmor, det är bättre att vara hos farmor. För då kan jag göra grejor som jag inte får göra. Sist jag var där gick jag barfota i gräset. Sen gick vi barfota på rutschkanan när det var kallt. Det är roligt att göra saker man inte får. Hos farmor kan man klättra mer på träd och klättra upp på taken, och på lekplatserna kan man klättra upp på taken och leka Fångarna på fortet.” Men att spela tennis är fortfarande roligt, det kan man göra på tennisplanen i närheten av där Lina bor.

Lina ser det som ett problem att hon inte har någon kompis alldeles i närheten. Trots att hon utan några uppenbara fysiska hinder kan cykla och gå till kompisar i andra delområden, upplever hon att det är "jättelångt till kompisar". Att miljön både kan upplevas och tas i anspråk på olika sätt beroende på sinnesstämningen och på om man är ensam eller med en kompis framgår av Linas beskrivning av skolvägen. "Jag går alltid samma väg till och från skolan varje dag. Det tar bara två till tre minuter och gå till skolan. Men om jag har sällskap med nån kan det ta tio minuter. Jag har en lång väg, som jag går i zic-zac mellan husen. Den går jag när jag är på dåligt humör." På den lite längre vägen kan det ibland kännas lite otäckt på vintern när det är mörkt, särskilt på ett ställe där träden växer över vägen.

Lina visar mig att det finns möjlighet att klättra i träd och bygga kajor i närheten av där hon bor. Det gjorde hon ofta förr, men har slutat. Det är inte så roligt längre. Men att leta efter nyckelpigor kan fortfarande vara kul: "Ja, sen när det blir den förste april letar vi efter nyckelpigor och allting sånt, det brukar vi göra."

Jag brukar testa busiga grejor...

Mamma varnar Lina för miljön på H-gatan och vill inte att Lina går dit: "Där bor dom flesta som kan va lite tuffa. Så var det på första maj, då var det nån som fick en spricka i huvet, några sexor hade smällt en flaska i huvet på en kille. Mamma vill inte att jag ska gå dit, det är mest invandrare som gör såna grejor." Men Lina är inte rädd: "Jag har vatt på dom flesta ställena." Hon har lärt känna området genom cykelturer tillsammans med mamma, men också genom utforskningar på egen hand. Hon har en positiv inställning till invandrare i synnerhet till klasskamraterna från andra länder. "Det är kul med klasskamrater från olika länder." Ibland kan man till och med vara lite avundsjuk: "Ja, man kan ju önska att pappa kom från Finland, ja, eller Island eller nåt sånt där." Lina måste lämna det egna kvarteret när hon ska hälsa på sina kompisar, Johanna, Lotta och Malin.

Viktiga platser är kiosken vid torget och stadsdelsbadet. Det är med badet som med mycket annat. Mamma vill inte att hon ska gå dit så ofta. Men badet är en av Linas favoritplatser. Hon beskriver att hon först inte kunde simma alls, men att hon nu håller på att ta ett simmärke som heter kandidaten. Badet är en viktig mötesplats,

där man kan leka och ha kul: ”Vi hade såna ankor, jag satt i mitten och den som satt i mitten sjönk opp när dom andra sjönk ner.” Ibland kan det vara roligt att gå till bygglekplatsen, att gå dit och se om det händer nåt, eller bara klappa grisarna. Den som ligger på andra sidan vägen är bäst. ”Personalen bryr sig mer, gör mer.” En favoritsysselsättning är: ”Att testa busiga grejor, fast jag inte får. Ibland kan man gå och spissa på nån, så är det roligt ibland när dom upptäcker en. Leka detektiv utan att dom vet om det. Ja, sen brukar jag och mina kompisar... vi följde efter dom på nummer 15. Så följde vi efter dom så fick vi se på teater också...”

Exempel 2: Gården i flerfamiljshusområdet

Scenen formeras av den fysiska miljön – husen, gårdsplanen med växtlighet, gångvägar, lekredskap, sittplatser och en med staket inhägnad bollplan. På ena husväggen hänger en förbudsskylt med texten ”Bollspel förbjudet”. Scenens aktörer består av pojkar och flickor i 9–10-årsåldern, men även några yngre barn samt fastighets-skötarna och ”arga gubben”.

Gårdsmiljön ger anledning till reflektioner kring de miljö-erbjudanden, som kan finnas här. Vilka är tingens symboler, hur ”talar” de till barnen på denna plats? Vilka erbjudanden finner barnen i de tre-vånings gula huskropparna, som många tycker är fula, i lekredskapen och växtligheten? Får platsen användas? Går den att använda? Stimuleras sinnen av färg, dofter, spännande ljud?

En attraktiv plats på gården är en med staket inhägnad asfaltyta. Denna lämpar sig väl för bollspel och lekar som ”boll i burken” och ”apple”. På gården finns utmärkta gömställen bland buskarna och bakom lekhus när barnen vill leka dunkgömme och tjuv och polis. Många pojkar i 7–9-årsåldern söker sig hit framförallt för att spela fotboll på den inhägnade platsen. Här kan de spela fotboll, skjuta straffar med mera utan att komma i konflikt med andra barn på gården. Ibland söker de sig ut på gräsmattan, där de förvandlar ett par kullar till fotbollsmål, men inte sällan leder det till att de blir utskällda av ”arga gubben” som bor vid gården. Barnen förväntas följa det som står på förbudsskyltarna ”bollspel förbjudet”. Att klättra i träden är också förbjudet, men vuxna låter ändå nästan alltid detta passera. Barnen uppskattar särskilt plommonträden, som brukar bära frukt på sommaren.

Organisationsformerna här är lösa. Några pojkar har beskrivit hur de ibland är 20 och ibland två barn på gården. Lekarna organiseras utifrån vilka och hur många barn som är där och barnen bestämmer själva utan styrning och direkt insyn från vuxna. Ofta går de ut på den gård de bor vid eller till någon av de som ligger närmast: "Vi kallar ut varandra, den som bor närmast får gå och hämta en boll." Ibland sker förhandlingar mellan de äldre och de yngre barnen vilket leder till en annan organisation av leken än när gruppen enbart består av jämnåriga. "En som bor här är sex år eller fem, han brukar va målvakt åt oss, så vi skjuter inte så hårt på han." En grupp pojkar berättade att det mest är pojkar som brukar vara på denna gård: "Flickorna kör kula mest, dom kanske cyklar runt eller hoppar hopprep." Pojkar och flickor leker sida vid sida och finner ut hur de ska dela på utrymmet. Men ibland leker de tillsammans, bl.a. i dunkgömmen. Även om det är mest pojkar som utnyttjar denna plats, finns här möjligheter i miljön som tilltalar båda könen. Flickorna spelar ofta King-out och det fungerar bäst om man är fyra stycken som leker: "Den som är först i kön får ställa sig i den första rutan. Så kan man va hur många som helst. Fast jag tycker inte det är roligt när det är jättemånga, då tar det jättelång tid innan man kommer in."

Barnen finner sätt att organisera sig tillsammans över köns- och åldersgränserna samt att förhandla om det fysiska utrymmet på ett konstruktivt sätt.

Några slutsatser

Den fysiska miljön "talar" till barnen och ger "signaler" om olika möjligheter eller brist på möjligheter. Barnen söker efter egna utrymmen i den funktionsbestämda miljön och i den tidsreglerade, organiserade tillvaron. Utomhus använder de både anlagda lekplatser och andra funktionsbestämda rum, men de söker sig även till icke tillrättalagda platser. De söker sig till olika platser och aktiviteter beroende på sinnesstämning, tillgången till kompisar, individuella förutsättningar, intressen och preferenser. Barnen visade på många olika sätt att de har förmåga att finna, forma och fylla sina tidsrum med ur deras synvinkel meningsfullt innehåll.

Jag fann många exempel på hur barn genom sitt agerande bidrar till sin egen socialisation, hur de omdefinierar och förändrar givna ramar inte bara i den fysiska utan även i den sociala miljön. Barn

använder den fysiska och sociala miljön i sitt meningsskapande och sin erfarenhetsbearbetning. Mina resultat visar också att bostadsmiljön har betydelse för hur barn formar sin identitet. De strävar efter att utveckla kompetenser inför möten med krav som de ställs inför i det senmoderna samhället. Att erövra sin identitet innebär exempelvis att skapa sammanhang och en hållbar självförståelse. Identitetsbildningen är i dag inte bara en fråga om att överta och vidareföra föräldrarnas uppfattningar, traditioner och samhällssyn. Att lära känna vuxenvärlden och göra den begriplig är en viktig utvecklingsuppgift. Samvaron med jämnåriga är betydelsefull för att identifiera och lösa denna uppgift. I umgänget med kamraterna bearbetar barnen sina intryck, erfarenheter och iakttagelser och tillsammans kommer de underfund med nya aspekter av tillvaron.

Paradigmets genomslag och konsekvenser

Nya teorier, begrepp och metoder öppnar nya perspektiv

Den nya barnforskningen betonar vikten av att forskare vänder sig till barn som sakkunniga informanter om sina egna miljövillkor. Min egen forskning visar att barns egna beskrivningar av sitt vardagsliv här och nu ger ny värdefull kunskap om barn som aktörer. Vi får kunskap om barns förmåga att skapa sina egna livsrum i relation till de fysiska och sociokulturella miljövillkor som erbjuds i grannskapet. De begrepp som används av barndomsforskarna för att karaktärisera den senmoderna barndomen ger oss vägledning i att förstå vilka nya utmaningar och utvecklingsuppgifter barn i dagens samhälle ställs inför. Men det är först genom att fråga barnen som vi kan förstå hur de själva identifierar och löser dessa utvecklingsuppgifter. Min erfarenhet är att forskning av detta slag bör bedrivas utifrån en tvärvetenskaplig ansats med användande av flera olika teorier och en bred uppsättning av olika forskningsmetoder. Etnografiska metoder lämpar sig väl i studier av barns vardagsliv. Forskaren bör försöka möta barnen så förutsättningslöst som möjligt och ge dem utrymme att vara guider och vägvisare till det som är viktigt ur deras perspektiv.

Kombination av analyser på olika nivåer

Såväl den utvecklingssekologiska teorin som barndomssociologin framhåller betydelsen av att kombinera studier på mikronivå med studier och analys av barns villkor på strukturell nivå. Barndomens villkor måste analyseras med utgångspunkt i socioekonomiska skillnader, klass, kön och etnicitet. "Det gäller för barn, precis som för vuxna, att de på ett dialektiskt vis både är subjekt och objekt i en ekonomisk, social och kulturell utvecklingsprocess", skriver Jens Qvortrup (1999, s. 47, min översättning).

Välfärdskommitténs (SOU 2001:55), Barnombudsmannens och Statistiska Centralbyråns (Barnombudsmannen 2001) samt Barnsäkerhetsdelegationens arbete med att identifiera och beskriva viktiga dimensioner för barns och ungdomars välfärd är tydliga exempel på hur det nya paradigmet fått genomslag. Välfärdskommittén har med barnkonventionen som bas både sammanställt och tagit tillvara existerande kunskaper och genomfört egna empiriska undersökningar. Ett stort antal barn, ungdomar och föräldrar har fått komma till tals genom intervjuer. Utredningen har därmed både ett objekt- och ett subjektperspektiv. Trygghet och säkerhet, bostad och närmiljö (t.ex. bostadens utrustningsstandard, eget rum, utrustningsstandard, trafik- och lekmiljö, kommunikationer) är exempel på dimensioner för barns och ungdomars välfärd. Kommittén konstaterar att en trygg närmiljö både är en resurs och en rättighet för barn. Man konstaterar bl.a. att det föreligger en ojämlig fördelning mellan barn i olika sociala klasser. Barn vars föräldrar är arbetare bor mer sällan i villa har (bl.a. därför) mindre bostadsutrymme. En tredjedel av barnen som bor i allmännyttan känner sig otrygga i bostadsområdet eller på väg till och från skolan; en sådan otrygghet är bara hälften så vanlig bland villabarnen. Även på lokal och regional genomförs olika former av kartläggningar av barns hälsa och välfärd, kartläggningar som gör det möjligt att följa utvecklingen över tid (Barnombudsmannen 2001).

Den studie som gjorts på uppdrag av Barnsäkerhetsdelegationen av Lucie Laflamme m.fl. av sociala skillnader i skaderisker (SOU 2002:68) är ytterligare ett exempel på viktig forskning, som uppmärksammar oss på att barn är en heterogen grupp med varierande villkor. Det finns inte en barndom utan flera barndomar.

FN:s barnkonvention ger stöd

Forskare och olika kategorier med ansvar för och engagemang i barns miljövillkor kan hämta stöd i barnkonventionen. Det synsätt på barn och barndom som kommer till uttryck i den nya barnforskningen stämmer i flera avseenden överens med barnkonventionens barnsyn. Det är emellertid viktigt att lägga märke till att barnkonventionens innehåll bygger på en idé om ett abstrakt, universellt barn och en universell barndom. "Konventionsbarnet framstår som en stereotyp", skriver Kristina Bartley (1998, s 77). De teorier som utvecklats i den nya barnforskningen är därför viktiga som teoretiska verktyg när vi vill analysera barns villkor, välfärd och vardagsliv med barnkonventionen som bas.

I artikel 3 i barnkonventionen slås fast att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Ett sätt att i praktiken omsätta barnkonventionens krav är att göra särskilda prövningar av vad som är barnets bästa, s.k. barnkonsekvensanalyser. Bedömningen av vad som är barnets bästa måste göras inför varje beslut och bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med en bedömning av just detta barns/dessa barns livssituation. En viktig del i en sådan bedömning är förstås barnets/barnens egen åsikt. Runtom i landet pågår försök med att utveckla former för barns delaktighet och inflytande i samhällsplaneringen och i utformningen av barns vardagsmiljöer på skolgårdar och andra lekmiljöer. Försöken bygger på resultat från forskning som bedrivs och bedrivits av pedagoger, psykologer och landskapsarkitekter med miljöpsykologisk inriktning. Det kan handla om trafikmiljö, olika lekmiljöer på skolgården, på gårdar och i parker, där barn medverkar i förändringsarbetet på olika sätt (Boverket 1999, Olsson 1998).

Kravet på konsekvensanalyser omfattar alla åtgärder på olika nivåer i samhället där barn på något sätt berörs. Barnombudsmannen har utvecklat en modell för barnkonsekvensanalyser där barnets bästa utgör ramen, ett utvecklingsarbete där jag själv var engagerad som sakkunnig på uppdrag av BO. Barnkonventionens grundprinciper och andra artiklar ger vägledning. Förutsättningar ges genom relevanta lagtexter, förarbeten, föreskrifter, riktlinjer och policies. Kunskaper hämtas från relevant forskning, expertmedverkan, studier och kartläggningar. Arbetsprocessens form igenomförandet av analysen ges av myndighetens ansvar och mandat. Följande punkter bör beläggas och tydliggöras:

- Vilket barn eller vilka grupper av barn berörs?
- Vika insatser eller beslut ska bedömas?
- Vilken form ska konsekvensbedömningen ha?
- Vilka konsekvenser ska bedömas?
- Vilka värderingsgrunder ska gälla?

(Barnombudsmannen 2001)

Det handlar om att väga samman olika slag av kunskaper och att göra analyserna med hänsynstagande till olika sammanhang och varierande förhållanden i de enskilda fallen.

Diskussion

Från objektsyn till aktörsyn?

Ett återkommande konstaterande är att det förändrade synsättet på barn inneburit att vi gått från en objektsyn till en aktör- eller subjektsyn (se t.ex. regeringens skrivelse 2002/02:166). Konstaterandet är riktigt om vi betraktar det mot bakgrund av den samhällsutveckling som ägt rum. Barn räknas numera in i kretsen av de sakkunniga. De är inte längre bara föremål för vuxnas planering, fostran och åtgärder. Men det finns skäl att problematisera detta ganska ytliga konstaterande.

Barn är och måste få vara både subjekt och objekt. Enligt barnkonventionen har de rätt till beskydd och omsorg samtidigt som de har rätt till sådana villkor som främjar deras möjligheter till delaktighet och medbestämmande. Det råder ett spänningsförhållande i synen på barn som objekt och aktörer. Utvecklingen ger upphov till en mängd nya frågor och problemställningar.

Nya stadsbyggnadsideal, barnpolitikens och bostadspolitikens utformning, beslut som leder till förändringar i infrastrukturen eller på detaljplanenivå i det nära grannskapet bidrar på olika sätt till att konstruera barndomen. Barns vardagsliv skiljer sig åt i olika typer av miljöer och innebörden i begreppen objekt och aktör varierar. I barnkonsekvensanalyser ska barns uppfattningar och åsikter vägas samman med expertkunskaper, forskningsresultat och lagstiftningens och barnkonventionens intentioner. Men erfarenheterna från praktiken av ett sådant tillvägagångssätt är ännu mycket begränsade och någon forskning om implementeringen av barnkonventionen bedrivs ännu inte.

Kunskap är makt, brukar man säga, och makten över kunskapen gäller också makten att tala och bli trodd. Hur värderas barns unika kunskaper och erfarenheter i olika led i en planprocess inför byggandet av ett nytt bostadsområde? Tillmäts barns subjektiva "här – och – nu" beskrivningar egentligen något värde? Vilka metoder använder vuxna för att ta reda på olika barns och barngruppers uppfattningar? Hur tolkas och redovisas resultaten i olika slag av beslutsunderlag? Detta är några av de frågor som söker svar. Vi saknar alltså kunskaper om hur barn uppfattar alla de välvilliga initiativ som tas av vuxna med avsikt att skapa möjligheter för barns delaktighet och inflytande. Vi har ännu inte undersökt i vilken utsträckning barns uppfattningar får något avtryck i olika planer och om fattade beslut faktiskt leder till utformning av miljöer som främjar barns utveckling. Fördjupade analyser måste göras för att vi ska kunna definiera utrymme och möjligheter, men även gränserna för barns medbestämmande.

Barn saknar alltså röst och åtminstone de yngre barnen saknar den kunskap och överblick som krävs för att de ska kunna vara delaktiga i komplicerade beslut som rör t.ex. samhällets infrastruktur och fördelningspolitik. Maktfrågorna handlar därför även om makten för de vuxna som agerar för barns rättigheter. I internationella sammanhang förekommer begreppet "ombudswork" som ett paraplybegrepp som innefattar både motiv och strategier för att stärka barns position i samhället. Barnrättsrörelsens strategier kan enligt Eugen Verhellen (1989, ref i Flekkøy 1993) summeras enligt följande:

- Child advocacy
- The study of the Child
- Self – Organization of Children
- The Development of Network

Med "Child advocacy" avser Verhellen en strategi, inom ramen för barnrättsrörelsen, som syftar till att ändra sociala system, institutioner och strukturer för att maximera barns möjligheter till självbestämmande.

Ann Oakley (1994) har gjort en genomgång av likheter och skillnader mellan kvinnoforskning och barnforskning, kvinnorörelsen och barnrättsrörelsen. Hon har funnit många parallella drag men framhåller en väsentlig skillnad. Barnrättsrörelsen kompliceras av att det är vuxna som talar å barnens vägnar. Detta i

motsats till kvinnorörelsen, som uppstod utifrån missnöje med rådande förhållanden bland kvinnorna själva och där kvinnorna för sin egen talan. Det vilar således ett stort ansvar på alla vuxna som tar sig eller får uppdraget att föra barns talan.

Slutord

Utvecklingen inom barndomsforskningen, policyutvecklingen i myndigheter, kommuner och landsting samt målen för den nationella barnpolitiken med stöd av barnkonventionen pekar i samma riktning. Barndomen tillmäts ett egenvärde och betraktas inte längre bara som en förberedelse för vuxenlivet. Vi har fått nya kunskaper, teoretiska verktyg, begrepp och tankemodeller samt tillgång till metoder för att få del av barns upplevelser, kunskaper och erfarenheter. Goda ambitioner har formulerats och olika försök har inletts för att öka barns delaktighet och medbestämmande i samhällsplaneringen. Vår kunskap om barns generella villkor och välfärd har ökat väsentligt. Barndomens föränderlighet kräver att vi fortsätter söka kunskap och ställa kritiska frågor. Våra möjligheter att bestämma vad som karaktäriserar en säker, trygg och utvecklande miljö för barn har på en gång blivit både enklare och svårare.

Referenser

- Alanen, L. (1992). *Modern childhood? exploring the 'Child Question' in sociology*. University of Jyväskylä (Diss).
- Ariès, Ph. (1982, orig.1960). *Barndomens historia*. Stockholm: Gidlund.
- Bartley, K. (1998) *Barnpolitik och barnets rättigheter*. Göteborgs universitet, sociologiska institutionen. Avhandling.
- Barnombudsmannen (2001) *Upp till 18. Fakta om barn och ungdom*.
- Barnombudsmannen (2001) *Med barnkonventionen som karta och kompass i kommuner och landsting*. Stockholm: Barnombudsmannen och Kommentus förlag.
- Berfenstam, R., Ehrenpreis, Th., Garsten, P., & Myrin, S-O. (1957). "Barnolycksfallen i Stockholm 1955" i: *Läkartidningen* 1957:54.
- Björklid, P. (1996) *Barn-Trafik-Miljö. Ett miljöpsykologisk perspektiv*. Forskningsgruppen för miljöpsykologi och pedagogik. Institutionen för pedagogik. Lärarhögskolan i Stockholm
- Boverket (2000) *Unga är också medborgare – om barns och ungdomars inflytande i samhällsplaneringen*. Karlskrona: Boverket
- Bronfenbrenner, U. (1993). "The Ecology of Cognitive Development: Research Models and Fugitive Findings" i: Wozniak, R.H. & Fischer, K.W (red) *Development in Context. Acting and Thinking in Specific Environments*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Bäck-Wiklund, M. (2001) "Senmodernt familjeliv och barns vardag" i: Bäck-Wiklund, M. & Lundström, T. (red) *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dencik, L. (1999) "Framtidens bØrn – om postmodernisering og socialisering" i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen (red) *BØrn og familie i det postmoderne samfund*. Köpenhamn: Hans Reitzels förlag.
- FlekkØy, M.G. (1993) *Children's Rights*. Universiteit Ghent, Centrum voor de Rechten van het Kind (Diss).
- Myrdal, A. (1935). *Stadsbarn. En bok om deras fostran i storbarnkammare*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag.
- Näsman (1994). "Individualization and Institutionalization of Childhood in Today's Europe" i Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Wintersberger, H. (red) *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna, Aldershot: Avebury.

- Qvarsell, B. (1988). *Barn, kultur och inläring. Om skolbarns utvecklingsuppgifter i ett mediesambälle*. Centrum för barnkulturforskning, Stockholms universitet.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Wintersberger, H. (red) *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna, Aldershot: Avebury.
- Oakley, A. (1994). "Women and Children First and Last: Parallels and Differences between Children's and Women's Studies" i: Mayall, B. (red) *Children's Childhoods: Observed and*
- Olsson, T. (1998) (red) *Människans natur. Det grönas betydelse för vårt välbefinnande*. Stockholm: Bygghörsrådet.
- Prout, A. & James, A. (1990): "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems". i: James, A. & Prout, A. (eds) (1990): *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological study of Childhood*. London: The Falmer Press.
- Qvortrup, J.; Bardy, M.; Sgritta, G.; Wintersberger, H. (eds) (1994): *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna, Avebury, Aldershot.
- Qvortrup, J. (1999) "Barndom og samfund" i: Dencik, L. & Schultz Jørgensen (red) *BØrn og familie i det postmoderne samfund*. Köpenhamn: Hans Reitzels förlag.
- (1994). "Childhood Matters. An Introduction" i: Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G., Wintersberger, H. (red) *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot, European Centre Vienna: Avebury.
- Rasmusson, B. (1998) *Stadsbarndom. Om barns vardag i en modern förort*. Meddelanden från socialhögskolan 1998: 7. Avhandling.
- Rasmusson, B. (1999) *Låt oss vara med! Barn om barndom i en modern förort*. Stockholm: Kommentus.
- Regeringens skrivelse 2001/02:166 *Barnpolitiken – arbetet med strategin för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter*. Socialdepartementet.
- Skolnick, A. (1975). "The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context" i *Læw and Contemporary Problems*, vol. 39.
- Skolöverstyrelsen (1983). *Skolan och Trafiken*.Handledning till Lgr 80. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- SOU 1997:116 *Barnets bästa i främsta rummet*. Stockholm: Fritzes
- SOU 2001:55 *Barns och ungdomars välfärd*. Betänkande från kommitté Välfärdsbokslut. Stockholm: socialdepartementet.

- SOU 2002:68 *Sociala skillnader i skaderisker. En rapport om den socio-ekonomiska fördelningen av skador bland barn och ungdomar i Sverige*. Stockholm: Barnsäkerhetsdelegationen.
- Tiller, P.O. (1987). ” ’Barnets verden – og forskerens’. Åpningsforedrag ved konferansen ’Growing into a Modern World’ ”i: *Barn. Nytt fra forskning om barn i Norge*, 1987:3. Trondheim: Norsk Senter for Barneforskning.
- Tiller, P.O. (1991). ” ’Barneperspektivet’ om å se og bli sett. Vårt perspektiv på barn eller omvendt? ” i *Barn. Nytt fra forskning om barn i Norge*, 1991:1. Trondheim: Norsk Senter for barneforskning.
- Verhellen, E.(1989) *Ombudswork for Children*. Leuven: Acco (Academic Publishing Company)
- Waksler, F.C. (red) (1991) *Studying the Social World of Children*. London: The Falmer Press.